

UNIVERSALIILE LIMBAJULUI (ȘI CELELALTE)*

INTRODUCERE

1. Orice lingvistică admite în mod explicit sau implicit universalii, cel puțin universalii de un anumit tip. Astfel, se pune întrebarea care sunt fonemele (sau sunetele) unei limbi oarecare, care sunt categoriile ei gramaticale, care sunt tipurile de enunțuri în această limbă, în ce fel s-a schimbat de-a lungul istoriei sale, în schimb, nu se întrebă dacă [aceasta] are foneme (sau „sunete”) și categorii gramaticale, dacă posedă nivelul gramatical al enunțului sau dacă este supusă schimbării lingvistice etc. Cu toate acestea, lingvistica structurală modernă sau cel puțin anumite curente structuraliste, adoptând, în acord cu tradiția humboldtiană principiul – într-un anumit sens perfect valabil – conform căruia orice limbă trebuie descrisă din propriul ei punct de vedere, au ajuns, treptat și în ciuda altor curente, universaliste din cadrul structuralismului însuși¹, să evidențieze, inclusiv să exagereze diferențele dintre limbi, în dauna analogiilor de structură, atât funcționale, cât și materiale. În anumite forme ale structuralismului, s-a ajuns să se pretindă chiar definirea categoriilor lingvistice funcționale exclusiv în raport cu o limbă determinată (cf. *infra*, I. 2.2.1.), făcându-se abstracție de universalitatea lor. În acest sens, colocviul ce a avut loc la Dobbs Ferry, New York, în 1961, abordând, în mod explicit și pe baza unei apreciabile cantități de materiale pertinente, problemele universaliiilor și ale analogiilor de structură ce caracterizează serii de sisteme lingvistice („tipologia”), a marcat efectiv – după cum a arătat Ch. E. Osgood în cadrul acestui colocviu² – o cotitură decisivă în lingvistica modernă, mai ales în raport cu tradiția bloomfieldiană. Din punctul de vedere al lingvisticii europene, însă, se poate vorbi de o cotitură decisivă în raport cu un aspect al tradiției saussuriene, și anume de o viguroasă revalorizare a considerării pancronice a limbilor, a cărei posibilitate – exceptând principiile generale – fusese negată de către Ferdinand de Saussure³. De atunci mulți lingviști s-au dedicat, în mod direct sau indirect – mai întâi în cadrul structuralismului însuși, apoi, și mai ales, în gramatica generativă – cercetării universaliiilor, acceptând atât în discuțiile

* Text preluat din Eugeniu Coseriu, *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional*, Madrid, Gredis, 1987, p. 148–205.

¹ Este suficient să ne gândim la anumite lucrări ale lui R. Jakobson.

² UL, p. 236.

³ *Cours*, p. 133-139.

teoretice, cât și în cercetarea analitică și descriptivă, în special analogiile dintre sistemele lingvistice. Acest fapt se reflectă până și în manualele de introducere în lingvistică: acolo unde anumite structuri ale unor limbi diferite se prezentau ca fiind radical eterogene, astăzi se prezintă adesea aceleași structuri ca niște fapte, în fond, destul de asemănătoare, ba chiar identice. Asistăm astăzi, așadar, la o adevărată proliferare a universaliiilor mai mult sau mai puțin fundamentate sau mai mult sau mai puțin ipotetice.

2. Ni se pare, în consecință, că a sosit momentul să ne întrebăm care este sensul, care sunt posibilitățile și limitele cercetării universaliiilor și dacă aceasta nu este cumva, sub diferite aspecte, o căutare a Sf. Graal: tocmai a unui graal ce nu va fi găsit niciodată, deoarece fie că nu există, fie că nu poate fi găsit acolo unde este căutat.

3. Problema universaliiilor lingvistice este strâns legată de problema gramaticii universale, a învățării limbilor și a tipologiei lingvistice, însă aici nu vom putea trata aceste probleme (referitor la gramatica universală, cf., totuși, nota 61).

I. UNIVERSALIILE LIMBAJULUI

1. [...] τὸ καθ'όλου λέγεται πολλαχῶς (tò kath'ólou légetai pollachōs). Într-adevăr ceea ce atrage atenția, în investigațiile și afirmațiile de principiu cu privire la universaliiile lingvistice, este faptul că universaliiile constatate sau propuse nu sunt aceleași. În vreme ce, pentru anumiți autori, unicele universalii demne de acest nume și demne de a fi căutate sunt acelea care, găsindu-se efectiv în toate limbile, ar fi „adevărate universalii”, alții insistă mai ales asupra universaliiilor statistice sau „de tendință”, sau inclusiv asupra „universaliiilor” care, prin definiție, nu pot fi comune tuturor limbilor.

2. În această privință trebuie să distingem, în primul rând, de acord cu sensul logic, cinci tipuri de universalitate: trei tipuri primare și două secundare.

2.1.1. Cele trei tipuri primare sunt următoarele:

1) *Universalitatea conceptuală* sau universalitatea ca *posibilitate*. În această privință, toate categoriile lingvistice – chiar și categoriile constatate într-o singură limbă, inclusiv categoriile ipotetice, care nu se află însă în contradicție cu conceptul de limbaj – sunt universale, în sensul că ele constituie posibilități universale ale limbajului: ele ar putea să se prezinte în limbi pe care nu le cunoaștem în prezent sau să fie adoptate pentru anumite sisteme lingvistice ce ar putea fi imaginate.

2) *Universalitatea esențială* sau universalitatea ca *necesitate rațională*. În acest sens, este universală orice proprietate ce aparține conceptelor „limbă” și „limbaj” sau care poate fi dedusă din aceste concepte ca atare⁴.

⁴ Cu privire la distincția între universalitatea conceptuală și generalitatea istorică, cf. lucrările noastre *Logicismo*, p. 12, 21 (în TLLG, p. 246, 258) și *Determinación*, p. 32-33 (în TLLG, p. 288-289). Referitor la distincția dintre universalitatea esențială și generalitatea empirică, cf.

3) *Universalitatea ca generalitate istorică* (sau *e m p i r i c ă*) este universalitatea proprietăților ce se constată efectiv în toate limbile sau, cel puțin în toate limbile cunoscute (și care, în acest ultim caz – care este cazul normal –, se atribuie prin inducție și limbilor care, în momentul generalizării, nu se cunosc încă). Generalitatea poate fi absolută sau relativă: este relativă (probabilitate preferată), dacă proprietățile respective se constată, nu în toate, ci numai în majoritatea limbilor cunoscute; cu toate acestea, din punct de vedere teoretic nu există diferență între aceste două tipuri (cf. 2.2.3.1.). În schimb, universalitatea esențială este întotdeauna absolută, la nivelul la care este necesară (cf. 3.2.2.). Universaliiile corespunzătoare acestor trei tipuri de universalitate le vom denumi, respectiv, *universalii posibile* (2.2.1.), *universalii esențiale* (2.2.2.1.), *universalii empirice* (2.2.3.1.)⁵.

2.1.2. Cele două tipuri secundare sunt derivații prin combinare ale celor trei tipuri primare. Una dintre aceste derivații îmbină *posibilitatea* și *generalitatea*, limitând numărul elementelor constitutive posibile ale limbilor. Faptul general („universal”) ar fi în consecință în acest caz clasa fixă de posibilități, dar fiecare limbă ar prezenta o selecție în cadrul acestei clase, selecție care, evident, poate fi parțial identică. Într-o variantă a acestei derivații, nedefinită ca atare, dar care se prezintă destul de frecvent, anumite elemente ale clasei fixe de posibilități s-ar întâlni în toate limbile și ar fi, în consecință, implicit generale. Cealaltă derivație unește *posibilitatea* și *necesitatea*, admițând o conexiune necesară între anumite posibilități. Universaliiile corespunzătoare acestor două derivații le vom numi *universalii selective* și, respectiv, *universalii implicative* (sau, în acord cu terminologia curentă, *implicații*).

2.2. Să ne întoarcem la fiecare dintre tipurile de universalii pe care le-am stabilit, pentru a examina anumite probleme care se pun în legătură cu ele.

2.2.1. Toate faptele constatate în limbi – sau inclusiv imaginate pentru limbile posibile (proprietăți, funcții, categorii funcționale, procedee materiale) –

Sincronia, p. 132 (ed. a 2-a, p. 234-235). Pentru tipurile de universalii, cf. *Bedeutung*, p. 119 și *Über Leistung*, p. 29-30. Cf., de asemenea, distincția lui Saporta, *Phoneme*, p. 48 și urm., între universaliiile „universally available (belonging to some metatheory of linguistics)”, universaliiile „universally present” și universaliiile „universally necessary (present by definition)”; universaliiile „universally available” corespund la noi universaliiilor posibile; universaliiile „universally necessary”, la noi, universaliiilor esențiale; iar universaliiile „universally presents” – dacă se exceptează universaliiile necesare – corespund la noi universaliiilor empirice.

⁵ Cf. acele „definitional universals” ale lui Ferguson, *Assumptions*, p. 42; acele universalii „universally necessary” ale lui Saporta, *Phoneme*, p. 49, acele „analytic universales” ale lui Moravcsik, *Theory*, p. 224 („properties that all languages have by definition, by virtue of the fact that term „language” applies to them”); acele universalii „implicit in the nature of language, defining characteristics or necessary consequences of defining characteristics” ale lui Householder, *Language*, p. 24; precum și acel „defining set” de proprietăți ale limbajului uman stabilit de către Hockett, *Universals*, p. 7-10, 12. De asemenea, unele dintre universaliiile înregistrate de Hockett, în afara celui „defining set” (*ibidem*, p. 14-21), sunt universalii esențiale în sensul nostru (3.1., 3.5., 3.6., 4.6., 4.8., 4.9., 4.10.).

trebuie considerate, fără excepție, înainte de toate ca universalii posibile (*conceptuale*), altfel spus ca posibilități universale ale limbajului (independente de limbile particulare), pentru a deveni definibile și pentru a se putea pune eventual problema universalității lor *raționale* sau *empirice*. De altfel, este ceea ce se face în mod constant, chiar și în cazul în care nu se observă acest lucru. Astfel, categoriile verbale sunt universale în acest sens și numai de aceea sunt definibile. Contrar a ceea ce s-a afirmat adesea⁶, nu se definește „substantivul-în-engleză”. Într-un sens, „substantivul-în-engleză” nu poate fi definit, dat fiind că, în calitate de secțiune a unui obiect istoric (limba engleză), este la rândul său un obiect, iar obiectele nu se pot defini, ci doar constata și descrie (și, evident, li se poate face istoria). Atunci când se dorește a defini „substantivul-în-engleză”, nu se face altceva decât că i se descrie expresia și comportamentul acesteia. De fapt, în raport cu o limbă determinată, ne putem întreba doar dacă o anumită categorie există în acea limbă și, dacă există, care este manifestarea ei materială (comportamentul ei paradigmatic și sintagmatic)⁷. În realitate, nu există diferență logică, de exemplu, între definiția conceptului de *infix* și cea a conceptului de substantiv: ambele concepte se pot defini numai universal și independent de limbile particulare. Diferența dintre cele două cazuri este „substanțială”, adică o diferență datorată naturii distincte a celor două concepte: *infixul* este un procedeu universal al expresiei, în vreme ce *substantivul* este o categorie a conținutului, o modalitate universală a semnificației. Dacă nu ar fi așa, de ce „substantivul-în-engleză” s-ar numi tocmai „substantiv”? Pe de altă parte, cu privire la „substantivul-în-engleză”, nu s-ar putea pune nici problema universalității: nu s-ar putea pune întrebarea dacă alte limbi (sau toate limbile) au „substantivul-în-engleză”, deoarece, evident, nu pot să-l aibă. Se spune uneori că această posibilitate este dată prin faptul că există, cu toate acestea, o anumită asemănare între „substantivul-în-engleză”, „substantivul-în-germană”, „substantivul-în-latină” etc. Dar, în realitate, prin aceasta se face aluzie la *categoria universală*, adică la proprietățile comune ce constituie această „similitudine” din punct de vedere funcțional. În alt sens, s-ar putea defini foarte bine o categorie absolut identică cu „substantivul-în-engleză”. În acest caz, evident, nu ar fi vorba pur și simplu de „substantivul-în engleză”, ci de o posibilitate universală a limbajului, chiar și atunci când aceasta nu s-ar putea constata în alte limbi. O definiție ca atare este întotdeauna universală: definește o posibilitate nelimitată. Dar o definiție universală nu implică generalitatea obiectivă a ceea ce se definește. Astfel, dacă se definește universal adjectivul, aceasta nu înseamnă nicidecum că se atribuie tuturor limbilor, deoarece o definiție nu este o judecată de existență: se definește adjectivul pentru orice limbă în care acesta poate să se prezinte.

2.2.2.1. Cu privire la *universalii esențiale*, trebuie să insistăm mai ales asupra faptului că acestea se deduc din înseși conceptele de „limbaj” și „limbă” – în

⁶ Cf., de exemplu, Bloch și Trager, *Outline*, p. 68-69, și, chiar în discuția cu privire la universalii, Saporta, *Phoneme*, p. 49.

⁷ Cf. discuția noastră cu privire la aceste probleme în *Determinación*, p. 33, și *Logicismo*, p. 12, 21.

sensul că sunt elemente constitutive sau consecințe raționalmente necesare ale elementelor constitutive ale acestor concepte – și nu [se deduc] din definițiile corespunzătoare⁸. O definiție (dacă este vorba despre o definiție „reală”) este produsul contemplării conceptului pur, și nu invers. În plus, definițiile sunt propoziții: afirmă ceva cu privire la ceva, implică analiza și sinteza (διαίρεσις και σύνθεσις) și pot fi, ca atare, false, în vreme ce noțiunile intuitive pure, neanalizate, nu pot să se prezinte astfel. Unica posibilitate metodologică în această privință este, în consecință, să ne situăm, ca să zicem așa, „înaintea” conceptelor de limbaj și limbă și să ne întrebăm dacă o proprietate sau alta este un atribut necesar pentru ca ansamblului de „fapte” corespunzătoare să i se poată da numele de *limbaj* și *limbă*⁹ (cf., totuși, 2.2.3.3, în ceea ce privește euristica).

2.2.2.2. Majoritatea universalilor esențiale imediat evidente și, ca atare, general admise sunt universalii generice, adică proprietăți foarte generale, fără nici o specificitate în ceea ce privește „faptele” cărora le corespund. Astfel, de exemplu: limbajul se prezintă în mod necesar sub forma limbilor; orice limbă trebuie să aibă expresie și conținut; orice limbă implică o organizare gramaticală; orice limbă se schimbă de-a lungul istoriei sale etc.¹⁰, dar, fără îndoială, se pot admite ca universalii esențiale numeroase fapte mult mai specifice. Astfel, de exemplu, pare necesar ca, în orice limbă, cuvântul să existe ca unitate lexicală, deși nu este nicidecum necesar să existe pretutindeni ca nivel de structurare gramaticală¹¹. Nu este necesar să fie deosebită „calitatea” de „proces” și, în consecință, adjectivul nu

⁸ În formulările referitoare la aceste universalii apare aproape constant o relație cu definițiile (cf. nota 5). Dar Ferguson, *Assumptions*, p. 42, observă, pe bună dreptate, că această relație nu este necesară: „Such universals may be regarded as definitional; i. e., they are implicit in the linguist's concept of language whether included in his formal definitions or not”. În ceea ce ne privește, am spune, pur și simplu „implicit in the concept of language”.

⁹ Hockett, *Universals*, p. 12, a văzut foarte bine că este necesar să ne imaginăm absența unei proprietăți pentru a stabili dacă ea este necesară sau nu: „To show the importance of the features of the defining set, we can think of human language as we know it and consider the consequences of suppressing, in turn, each feature”.

¹⁰ Cf. *Sincronia*, p. 132 (în ed. a 2-a, p. 234-235), unde se vor găsi alte universalii de acest nivel. În acea epocă consideram ca universal, chiar în acest sens, și caracterul fonic (vocal) al limbajului, în consecință, și existența unui sistem fonic pentru orice limbă. Dar, în realitate, caracterul fonic nu este necesar în mod rațional: se pot imagina perfect de bine limbi cu expresie nonfonică. Admițând că ar fi necesar într-un alt sens, caracterul vocal al limbajului (cf. 2.2.3.2), trebuie să ne întrebăm, de asemenea, dacă este necesară schimbarea fonetică. Hockett, *Universals*, p. 20-21, o consideră, de fapt, ca universală. Cu toate acestea, justificarea pe care i-o dă nu privește schimbarea, ci doar variația fonetică, care, prin sine, nu implică schimbarea fonetică propriu-zisă. Personal, considerăm că schimbarea fonetică nu se poate justifica decât în cadrul schimbării lingvistice în general, în vreme ce schimbarea semantică se poate justifica independent de schimbarea fonetică.

¹¹ Adică să existe în toate limbile funcții gramaticale exprimate la nivelul cuvântului (și independent de funcțiile proprii altor niveluri, superioare, de structurare gramaticală a limbii), așa cum se constată, de exemplu, în spaniolă sau în italiană. În schimb, cele două niveluri, al elementelor minimale și al enunțului, sunt necesare în mod rațional, dat fiind că necesitatea lor emană din însăși noțiunea de structurare gramaticală.

este o universalie esențială. Este însă necesar ca în orice limbă să se poată spune ceva cu privire la ceva, prin urmare, ca orice limbă să aibă procedee pentru a distinge „rema” și „tema” („comentariul” și „topicul”)¹². Nu este raționalmente necesar ca pronumele personale să existe pretutindeni ca o categorie autonomă, dar este necesar ca orice limbă să poată distinge într-un anumit fel persoanele dialogului și nonpersoana. Și se poate susține, de asemenea, pe bună dreptate, necesitatea de a se face distincție între *nume* și *verb*: evident, ca distincție între *funcția substantivală* și *funcția verbală*, și nu ca o distincție între două clase de cuvinte deja date ca atare în lexic¹³.

2.2.2.3. Universaliiile esențiale – mai ales dacă se consideră ca aparținând definițiilor sau ca fiind deduse din acestea – pot părea fără îndoială mai puțin interesante decât cele *empirice*, cel puțin în ceea ce privește cunoașterea științifică a limbilor¹⁴. Însă, în primul rând – după cum s-a văzut deja – [acestea] nu se deduc din definiții. Pe de altă parte, nu toate universaliiile esențiale sunt imediat evidente și faptul că este posibil să fie deduse nu implică nicidecum trivialitatea lor științifică. În al treilea rând, consecințele lor în ceea ce privește structurarea limbilor (în particular consecințele „dinamice”: cf. 3.3.) sunt adesea și mai puțin evidente. În sfârșit, există o ierarhie a universaliiilor esențiale, în sine interesantă, adică pentru cunoașterea științifică generală a limbajului¹⁵.

2.2.3.1. Universaliiile empirice, în măsura în care se constată efectiv și nu sunt deduse rațional, nu sunt valabile în mod absolut decât pentru limbile în care au fost constatate, iar pentru celelalte limbi sunt valabile doar ca posibilități și cât timp nu se întâlnesc excepții (în afară de cazul că s-ar putea justifica printr-o necesitate rațională; dar, în acest caz, se convertesc în universalii esențiale). A admite generalitatea lor pentru toate limbile înseamnă întotdeauna a emite o ipoteză, adică a generaliza prin inducție ceea ce s-a constatat efectiv¹⁶.

¹² Noțiunea de predicat poate fi identificată foarte bine cu noțiunea de „rema”, în vreme ce noțiunea de subiect, în sensul în care se aplică, de exemplu, limbilor indo-europene, nu coincide cu noțiunea, mult mai generală, de „tema”.

¹³ Exemplul atât de frecvent citat al limbii nootka nu este o excepție în acest sens, dat fiind că și nootka cunoaște distincția între funcția substantivală și funcția verbală. Categoriile verbale sunt, în principiu, funcții semantice și nu clase de „cuvinte” (forme ale lexicului). În ceea ce privește relația dintre categoriile verbale și clasele lexicale se poate constata doar o universalie statistică sau „de tendință”: categoriile verbale „tind” să fie exprimate prin clase diferite de forme ale lexicului.

¹⁴ De aici s-a ajuns ca Moravcsik, *Theory*, p. 224 să le declare „trivial”. Cf., de asemenea, Osgood, *Language*, p. 238.

¹⁵ Astfel, Householder reduce acel „defining set” al lui Hockett la trei trăsături primare. Noi înșine considerăm ca fiind trăsături esențiale ale limbajului *semanticitatea*, *alteritatea* (faptul că orice act lingvistic al unui subiect lingvistic este orientat către alt subiect), *creativitatea* și *istoricitatea* (faptul că limbajul se prezintă sub forma limbilor). Însă, la rigoare, istoricitatea s-ar putea deduce din alteritate și din creativitate, după cum exterioritatea limbajului (faptul că limbajul se exprimă printr-o substanță) se deduce din semanticitate și din alteritate.

¹⁶ Greenberg, *Universals*, p. IX, amintește, în legătură cu universaliiile, afirmația bine cunoscută a lui Bloomfield: „the only valid generalizations about languages are inductive generalizations”; este însă ușor de constatat că această afirmație este tautologică: generalizările, în sensul lor propriu, sunt întotdeauna „inductive”.

În schimb, ipoteza generalității nu are sens în ceea ce privește universalii esențiale, deoarece o necesitate rațională nu este o generalizare: este „generală” chiar de la început¹⁷. Cu alte cuvinte, generalitatea universalii empirice este logic „extrinsecă” (este o generalitate verificată sau presupusă), în timp ce generalitatea universalii esențiale este „intrinsecă”. Sensul logic al universalii empirice nu se schimbă prin faptul eventualei lor prezențe în toate limbile cunoscute. Dacă, de exemplu, se constată – și se verifică de fapt – că silabele deschise nu lipsesc în nici una dintre limbile cunoscute, aceasta nu încetează a fi o constatare empirică; fără să fie o universalitate necesară¹⁸. Toate limbile cunoscute au consoane și vocale, însă o limbă fără vocale sau, cel puțin, fără vocale funcționale nu este imposibilă¹⁹. Să presupunem, de exemplu, că într-o limbă toate consoanele ar fi urmate automat de un element vocalic determinat sau că orice consoană dintr-o anumită clasă ar fi urmată automat de o vocală determinată: o asemenea limbă nu ar avea vocale funcționale²⁰.

2.2.3.2. Toate acestea se referă, totuși, doar la condiția logică a universalii empirice și nu diminuează deloc importanța lor. Faptul că generalitatea lor este extrinsecă din punct de vedere rațional nu exclude posibilitatea ca ele să fie absolut generale, *de facto*, în limbajul uman, așa cum îl cunoaștem, nici ca ele să poată fi motivate de alte necesități, diferite de necesitatea rațională. Anumite universalii empirice prezente efectiv în toate limbile s-ar putea datora, fără îndoială, hazardului: este aceasta o posibilitate ce nu poate fi exclusă aprioric, chiar dacă, în realitate, ea este infimă, dat fiind numărul mare al limbilor omenirii. Dar celelalte ar trebui atunci să fie motivate. Mai exact – dacă se exclude o motivație istorică (printr-o eventuală origine comună a limbilor) – ar trebui să fie determinate fie prin rațiuni de ordin practic (limbile, fiind „tehnic” istorice, sunt guvernate și de inteligența practică), fie prin constituția fizică și psihică a omului și prin condițiile de viață pe pământ²¹. De altfel, și anumite *universalii statistice* ar putea fi motivate în acest sens. Tocmai această posibilitate de motivare este cea care determină

¹⁷ Dar, evident, avem dreptul să ne întrebăm dacă un fapt empiric general nu ar putea fi necesar și să încercăm să-i găsim o justificare din punct de vedere rațional.

¹⁸ Alte universalii de acest tip ar fi următoarele: toate (sau aproape toate) limbile cunoscute au consoane nazale; dacă într-o limbă există o singură consoană nazală, aceasta este *n*; dacă există două, acestea sunt *n* și *m* (Ferguson, *Assumptions*, p. 44-45); poate și faptul că toate limbile au categorii pronominale ce prezintă cel puțin trei persoane și două numere (Greenberg, *Universals*, p. 90); cf., neapărat, nota 24.

¹⁹ Cf. Hockett, *Universals*, p. 22: „It would seem easy enough to devise a phonemic system that would have no stops at all, or no vowels at all, or the like”.

²⁰ Jakobson, *Implications*, p. 211, consideră o limbă în care orice silabă ar fi constituită dintr-un singur fonem ca „absolutely impossible, because the only form of syllable universally admitted is the sequence «consonant + vowel»”. Este vorba, totuși, de o universalie empirică: o asemenea limbă poate nu exista, dar nu este absolut imposibilă (în mod rațional).

²¹ Așa, de exemplu, în cazul caracterului vocal al limbajului. Din câte știm, cea mai bună justificare a acestui caracter continuă să fie cea a lui Herder, *Abhandlung*, I, 3 (justificare bazată pe analiza foarte sugestivă a proprietăților și posibilităților auzului, în comparație cu celelalte simțuri ale omului).

interesul universalilor empirice, nu numai pentru lingvistică, ci pentru toate științele umane²².

2.2.3.3. Universalii esențiale ale limbilor, fiind prin definiție „generale”, sunt cuprinse în universalii prezente în toate limbile, care, la rândul lor, sunt cuprinse în universalii posibile²³. În consecință, dacă s-ar dispune de un catalog suficient de amplu al posibilităților limbajului, procedeul empiric în investigarea privitoare la universalii ar putea fi acela de a ne întreba care dintre aceste posibilități sunt universal „generale” (prezente în toate limbile) și care dintre ele sunt universalii esențiale. Din punct de vedere teoretic, acest procedeu nu este necesar pentru universalii esențiale, care se identifică doar ca atare, prin deducție. Cu toate acestea, constatarea empirică a acestor universalii în multe limbi (mai ales dacă este vorba de universalii „specifice”, cf. 3.2) poate fi importantă din punct de vedere euristic, și anume:

a) pentru a evita pericolul de a considera raționalmente necesar ceea ce este propriu doar anumitor limbi sau inclusiv doar unei singure limbi (ceea ce constituie o eroare a vechii gramatici universale, parțial, și a celei noi);

b) pentru că anumite fapte constatate ca generale pot avea o justificare rațională care, la prima vedere, nu poate fi percepută²⁴.

2.2.4. Universalii selective au avut parte de o soartă bine meritată în domeniul trăsăturilor fonetice distinctive datorită fonologiei lui Jakobson. De altfel, chiar și fără ipoteza universalității, fonologia a operat întotdeauna cu un număr destul de limitat de trăsături distinctive, ceea ce, cel puțin din punct de vedere empiric, pare perfect rezonabil în acest domeniu al lingvisticii. Același lucru trebuie spus în legătură cu procedeele materiale ale limbajului în domeniile gramaticii și lexicului (formarea cuvintelor): numărul acestor procedee nu este nelimitat și, în multe cazuri, numărul posibilităților corespunzătoare este chiar perfect determinat (de exemplu: prefix, infix, sufix). Dimpotrivă, ipoteza analoagă²⁵ cu privire la organizarea plerematică a limbilor – ipoteză emisă de multe

²² Cf. distincția lui Moravcsik, *Theory*, între universalii (sintetice) *accidentale* și cele „asynthetic non-trivial” („properties that all natural languages have though not by definition”, și care ar putea fi motivate biologic), precum și distincția făcută de Householder, *Language*, între acele „universals due to the fact (if it is a fact) that all human language goes back in line of cultural transmission to a single origin” și acele „universals which are conditioned by the structure of the human anatomy, in particular of the brain, and are handed on in the germ plasm: a) physiological, b) neurological”. Este greu de înțeles în ce mod ar putea fi descoperite de o teorie lingvistică acele universalii „synthetic non-trivial”, așa cum pretinde Moravcsik, *Theory*. Dacă sunt „sintetice”; aceasta înseamnă că sunt constatate în experiență și nu deduse din teorie. O teorie ar putea să emită ipoteze doar cu privire la aceste universalii (dat fiind că o sinteză *a priori* nu este de conceput în acest caz).

²³ Cf. Saporta, *Phoneme*, p. 50-51.

²⁴ Cf. nota 17 și *Über Leistung*, p. 30. Lucrul acesta este valabil și în ceea ce privește implicațiile teoretice (cf. 2.2.5). Dacă, de exemplu, se constată faptul că anumite pronume prezintă întotdeauna distincții de persoană și număr, se cuvine să ne întrebăm dacă aceasta nu se datorește naturii înseși a acestor pronume.

²⁵ Adică ipoteza unui număr destul de limitat și în același timp delimitat (dat deja și constant) de trăsături distinctive.

ori, sub diferite forme, de-a lungul istoriei și reînnoită în zilele noastre²⁶ – are toate probabilitățile de a fi falsă, dacă se ia în considerare caracterul liber al limbajului (în sensul că obiectul său este infinit). Dar și aici – deși această sarcină nu este practic realizabilă – este posibil, în principiu, să se stabilească trăsăturile distinctive care funcționează în limbile omenirii într-un moment dat al istoriei, existând posibilitatea de a stabili cel puțin o listă a trăsăturilor semantice mai frecvente, ceea ce nu este lipsit de interes. În plus, și în acest domeniu există secțiuni în care numărul posibilităților este determinat din punct de vedere logic.

2.2.5.1. Implicațiile pot fi *teoretice* (deduse prin intermediul analizei conceptuale a posibilităților considerate) sau *empirice* (constatate). Astfel, de exemplu, implicația „Termenul neutru al unei opoziții semantice binare are două semnificate de limbă”²⁷ este o implicație teoretică²⁸, în vreme ce implicația „Dacă o limbă are flexiune, are și derivare”²⁹, este o implicație empirică. Din punctul de vedere al formei lor, implicațiile pot fi *unilaterale* (x implică y [dar y nu implică x]) sau *bilaterale* ori *reciproce* (x implică y și y implică x); *pozitive* (dacă x , atunci y) sau *negative* (dacă x , atunci nu y).

2.2.5.2. Implicațiile teoretice impun, în același timp, motivarea conexiunilor pe care le reprezintă, în timp ce implicațiile empirice nu presupun nici o motivare. În sensul unei motivări posibile, implicațiile empirice unilaterale ar fi exact contrariul implicațiilor teoretice formal analoage. De fapt, *dacă x , atunci y* , ca implicație empirică, ar însemna, în acest sens, „dacă există x este pentru că există y ” (adică „ y este acela care îl determină pe x ”), pe când, ca implicație teoretică, aceeași formulă semnifică „ x este acela care-l determină pe y ”³⁰.

3. Până aici am considerat tipurile de universalii lingvistice din punctul de vedere al sensului lor logic în raport cu noțiunile de universalitate și generalitate obiectivă. Dar, pentru ca extensiunea și sensul lor să fie în fiecare caz suficient de

²⁶ Cf., de exemplu, Katz și Postal, *Theory*, p. 162-163.

²⁷ Cf. Greenberg, *Universals*, p. 24-25.

²⁸ Cf., în plus, deducția acestei implicații la Sanchez Ruiperez, *Estructura*, p. 17-19.

²⁹ Greenberg, *Universals*, p. 90.

³⁰ Implicațiile trebuie să fie deosebite strict și cu grijă de universalii esențiale. Greenberg, UL, p. 58, observă că „non-implicational universals about language are in fact tacitly implicational since they are implied by the definitional characteristics of language”. Fără îndoială însă, este vorba de două tipuri foarte diferite de implicație: universalii esențiale sunt implicate prin înseși noțiunile de limbaj și limbă, pe când „implicațiile”, atât teoretice, cât și empirice, sunt conexiuni între posibilități particulare. Universalii esențiale sunt prin definiție generale, adică prezente întotdeauna, pe când implicațiile teoretice *pot* fi generale (în funcție de posibilitățile considerate), dar ele nu sunt astfel prin definiție, iar implicațiile empirice sunt prin definiție nongenerale (sunt valabile pentru clase de limbi, nu pentru clasa „limbă”). Nu se înțelege în ce fel universalii „implied by definitional characteristics of languages” ar putea fi „empirically, not logically implied”, nici ce înseamnă „All languages are observed to have the characteristics in question” (*Universals*, p. 83), dacă sunt implicate prin definiție, sunt implicate logic, și nu e nevoie să observăm toate limbile pentru a le constata. Pe de altă parte, faptele constatate în toate limbile nu coincid prin aceasta cu faptele implicate prin definiția conceptului de limbă. Presupunând, de exemplu, că vocala *i* ar fi prezentă în toate limbile, un asemenea fapt ar fi general din punct de vedere empiric, însă nu ar avea nici o relație necesară cu definiția limbii.

precise, tipurile posibile de universalii trebuie caracterizate și din alte puncte de vedere, și anume:

- a) în conformitate cu nivelurile limbajului la care se referă;
- b) în conformitate cu gradul de generalitate al aspectelor de limbaj cărora se aplică;
- c) în conformitate cu perspectiva în care se situează în raport cu limbile;
- d) în conformitate cu planul semiotic la care se referă;
- e) în conformitate cu formularea lor.

3.1. În limbaj trebuie să distingem trei niveluri: nivelul universal al activității vorbirii, nivelul istoric al limbilor și nivelul particular al discursului (sau „textului”)³¹. Universalii lingvistice pot aparține fiecăruia dintre aceste niveluri. În cercetările dedicate universaliiilor se vorbește de multe ori despre universaliiile *limbajului* prin aceasta înțelegându-se „ceea ce poate fi reperat în toate limbile”. În realitate, însă, universaliiile limbilor nu coincid cu universaliiile limbajului. Toate universaliiile limbilor sunt în același timp universalii ale limbajului, dat fiind că limbile constituie un nivel al limbajului; însă nu toate universaliiile limbajului sunt în mod necesar universalii ale limbilor: pot fi și universalii ale activității de vorbire³² sau universalii ale textului³³. Pe noi ne preocupă, de bună seamă, universaliiile *limbilor*. Pe de altă parte, limitându-ne la acest nivel, trebuie să avem în vedere universaliiile celorlalte două niveluri ale limbajului, dat fiind că acestea pot avea consecințe importante în structurarea funcțională și materială a limbilor. În prezent, cercetarea în această direcție este abia la început³⁴.

3.2.1. Din punctul de vedere al gradului de generalitate a aspectelor limbajului cărora li se aplică, universaliiile pot fi *generice* și *specifice*. Universaliiile generice se referă la principiile și normele limbajului și ale limbilor considerate în modul lor de a fi general sau și în aspectele particulare, dar întotdeauna fără specificarea „faptelor” în care se manifestă aceste principii și aceste norme; universaliiile specifice se referă la fapte specificate ca atare. Astfel, faptul că, „toate limbile disting categorii verbale” este o universalie generică; iar faptul că „toate limbile posedă categoria numărului” reprezintă o universalie specifică³⁵.

³¹ Cu privire la această distincție, care justifică o lingvistică a activității de vorbire și o lingvistică a textului, alături de lingvistica bine cunoscută a limbilor, cf. Coseriu, *Determinación* (în TLLG, p. 285-286).

³² Dintre universaliiile ce țin de „defining set” al lui Hockett (cf. nota 5), doar trei (2.7, 2.8 și 2.13) sunt universalii ale limbilor: toate celelalte privesc „mesajul”, adică activitatea de vorbire. În schimb, majoritatea universaliiilor pe care Hockett le semnaleză în afara aceluia „defining set” privesc nivelul limbilor.

³³ Astfel, dacă se numește „sens” tipul de conținut care ni se prezintă la nivelul textelor, se poate observa că sensul constituie o universalie absolută a acestui nivel: orice text are sens (chiar și textele care nu semnifică și nici nu desemnează nimic).

³⁴ Cf., cu toate acestea, importantele consecințe pe care le deduce Kuryłowicz, *Universaux*, în raportul său cu privire la „situaționalitatea” actului lingvistic.

³⁵ Cf. distincția lui Katz și Postal, *Theory*, p. 160, și la Chomsky, *Aspects*, p. 27-30, între „formal universals” și „substantive universals”, în planul sistemelor lingvistice („gramatici”). La acești autori apare totuși o identificare inadmisibilă între universaliiile limbajului și universaliiile lingvisticii (cf. nota 44).

3.2.2. Această distincție este, evident, o distincție relativă, dat fiind că „generic” și „specific” sunt, în fiecare caz, termeni corelativi. Cu toate acestea, ea trebuie făcută, deoarece necesitatea, rațională sau empirică, pe care o implică sau o postulează universaliiile nu privește decât acel grad de generalitate căruia i se aplică, mai jos de acest nivel admit variația. Prin urmare, gradul de necesitate specifică se află în relație inversă cu gradul de generalitate al universaliiilor. Universaliiile referitoare la activitatea vorbirii, considerată independent de limbi, sunt toate universalii generice de un grad foarte înalt. Același lucru se întâmplă cu aproape toate universaliiile acceptate tradițional de către toți lingviștii, chiar și de adversarii universalismului. Aceasta înseamnă că necesitatea pe care o implică aceste universalii în ceea ce privește faptele particulare ale limbilor este foarte redusă.

3.3.1. Limbile se creează și se recrează în mod continuu – prin activitatea lingvistică. Prin urmare, ele pot fi considerate în ele însele, dintr-o perspectivă statică, sau din punctul de vedere al activității care le produce, și dintr-o perspectivă dinamică, altfel spus, ca finalitate a acestei activități. Putem distinge astfel universalii *statice* și universalii *dinamice*³⁶. Universaliiile statice sunt proprietăți universale ale limbilor considerate în ele însele; universaliiile dinamice sunt principii și norme ale activității care produce limbile³⁷.

3.3.2. Ca principii și norme ale unei activități, universaliiile dinamice pot avea manifestări multiple și, în același timp, diferite, ceea ce, desigur, nu le afectează unitatea³⁸. Pe de altă parte, nu este necesar ca finalitatea ce o implică să se realizeze integral în fiecare moment. Din punctul de vedere al realizării în limbi, considerate ca produse istorice, aceste universalii se prezintă în majoritatea cazurilor ca „tendințe”. Astfel, printre universaliiile motivate din rațiuni de ordin practic, am putea numi „tendința” spre simetrie a sistemelor fonologice și, în principiu, a oricărui alt sistem parțial din cadrul unei limbi; sau, dintr-un punct de vedere mai general, „tendința” către regularitate a sistemelor lingvistice³⁹. De aici un alt motiv al interesului nonvulgar al universaliiilor „statistice” – adică nonabsolute din punct de vedere static –, care pot fi tocmai manifestări ale universaliiilor dinamice. În rest,

³⁶ Universaliiile „diacronice” nu sunt decât o formă particulară a universaliiilor dinamice.

³⁷ Cf. distincția lui Osgood, *Language*, p. 238, între *fenotipuri* și *genotipuri*, o distincție foarte nimerită, mai ales dacă nu este interpretată din punctul de vedere al unei presupuse opoziții între „generalizarea empirică” și „generalizarea teoretică” și dacă se renunță la cadrul behaviorist în care o plasează Osgood. Această distincție și, în particular, ideile foarte pertinente pe care le expune Osgood cu privire la „genotipuri” nu au fost valorificate până acum în toate posibilitățile lor, ce trec cu mult dincolo de psiholingvistică.

³⁸ Cf., de exemplu, multitudinea de manifestări ale principiului antropocentrismului invocat de Kuryłowicz, *Universaux*.

³⁹ Cf., în această privință, acea „universalie dinamică” formulată de Paul, *Prinzipien*, p. 227: „Jede Sprache ist unaufhörlich damit beschäftigt, alle Ungleichmassigkeiten zu beseitigen für das funktionell Gleiche auch den gleichen lautlichen Ausdruck zu schaffen”. Evident, nu este vorba în această formulare de „fiecăre limbă” ca produs, ci de activitatea care creează limbile. *Prinzipien der Sprachgeschichte* nu reprezintă, așa cum se crede adesea, un manual de lingvistică diacronică, ci, în realitate, un remarcabil tratat asupra universaliiilor dinamice.

în perspectiva dinamică, toate universaliiile statice – în măsura în care se exclude hazardul și nu este vorba de condiții permanente ale activității lingvistice – pot fi interpretate ca manifestări ale principiilor ce dirijează activitatea care creează limbile, putând fi distinse universalii dinamice cu manifestare constantă și universalii dinamice cu manifestare multiplă și variată.

3.4. Din punctul de vedere al planului semiotic la care se referă, universaliiile pot fi: *semantice* (privind conținutul, atât lexical, cât și gramatical), *materiale* (privind procedeele de expresie) și *conective* (privind relația între cele două planuri). În principiu, în limbi există o eterogenitate a procedeele materiale în raport cu funcțiile semantice și o eterogenitate a funcțiilor semantice în raport cu procedeele materiale: funcții analoge pot fi exprimate prin procedee distincte și același tip de procedee poate exprima funcții distincte. De aici interesul investigării universaliiilor conective, adică a eventualelor conexiuni constante între anumite funcții și anumite tipuri de procedee materiale⁴⁰.

3.5. În funcție de formularea lor, universaliiile pot fi *pozitive* sau *negative*. Cele pozitive admit și o formulare negativă din punct de vedere formal; iar cele negative, o formulare formal pozitivă. Astfel, „Toate limbile au x ” – „Nici unei limbi nu îi lipsește x ”, „Nici o limbă nu are y ” – „Toate limbile sunt lipsite de y ”. Aceste variațiuni sunt un fapt exterior, determinat de presupuzițiile întrebărilor cărora le răspund implicit formulările (respective). Din punct de vedere obiectiv, universaliiile negative absolute, de tipul „Nici o limbă nu are y ”, sunt de puțin interes, dat fiind că posibilitățile negative sunt, în acest caz, infinite. În schimb, formulările negative sunt interesante din punct de vedere obiectiv în cazurile de negativitate relativă, adică atunci când este vorba de proprietăți ale limbajului având ele însele un sens negativ; astfel, în cazurile de limitare numerică a posibilităților („Nici o limbă nu are mai mult de n entități de tip x ”), de implicare a absențelor (absența concomitentă a două posibilități) sau de excludere a anumitor posibilități dintr-o serie logic determinată, deși aceste cazuri admit, toate, formulări pozitive corelative⁴¹.

II.

A. UNIVERSALII ALE LIMBAJULUI ȘI UNIVERSALII ALE LINGVISTICII

1. Universaliiile limbajului trebuie distinse riguros de universaliiile lingvisticii. Universaliiile limbajului sunt proprietăți ale limbajului însuși, ce pot fi stabilite și identificate de către lingvistică, pe când universaliiile lingvisticii

⁴⁰ Și în acest domeniu cercetările sunt puține și faptele bine stabilite puțin numeroase; cf., neapărat, observația lui Greenberg, *Universals*, p. 74, cu privire la plural, precum și [p. 170] implicațiile pe care le stabilește același învățat în legătură cu ordinea cuvintelor.

⁴¹ Astfel, de exemplu, „Nici o limbă nu are ca ordine preferată una dintre următoarele ordini: Verb – Obiect – Subiect, O – S – V, O – V – S” formulare ce implică (și este implicată de) formularea pozitivă corelativă: „Cele trei ordini preferate, dintre cele șase posibile, sunt: S – V – O, S – O – V, V – S – O” (Greenberg, *Universals*, p. 61).

sunt proprietăți ale lingvisticii care se justifică doar la acest nivel, prin exigențe de ordin intern ale lingvisticii ca știință.

2. Într-un anumit sens, toate noțiunile științifice care se referă la limbaj aparțin lingvisticii și, prin urmare, orice teorie lingvistică, explicită sau implicită, este universală, dat fiind că se situează în planul conceptelor, care sunt prin definiție „universale” (cf. I, 2.2.1)⁴². În acest context, orice formă de lingvistică, precum și orice disciplină lingvistică particulară – gramatica sau semantica lexicală, gramatica istorică sau dialectologia etc. – își are „universaliiile” sale, adică concepte și noțiuni proprii, categorii, scheme de interpretare, definite sau adoptate tacit, în principiu, pentru orice limbă posibilă, atât la nivelul teoriei, cât și la nivelul analizei și descrierii. Din acest punct de vedere, acea *cognatio litterarum* a gramaticii istorice din epoca Renașterii era o universalie în aceeași măsură ca legea fonetică a neogramaticilor sau noțiunea de *opozitie* a lingvisticii structurale.

3.1. Trebuie însă să distingem *noțiunile reale* de *noțiunile formale*, adică noțiunile care se referă la obiectul unei științe de noțiunile care se referă la postulatele, metoda și procedeele științei respective. Este evident că orice teorie a unui obiect real este o interpretare și nu o copie a realității și că noțiunile științifice – cele reale nu mai puțin decât cele formale – își au sensul lor precis numai în cadrul unei teorii; dar asta nu înseamnă că noțiunile reale ar fi în întregime arbitrare și nu ar avea nici o legătură cu obiectul acestei teorii, în timp ce noțiunile formale sunt efectiv arbitrare din punctul de vedere al obiectului. Ei bine, lingvistica, la fel ca orice știință, cuprinde, alături de noțiuni reale, noțiuni formale justificate prin propriile sale exigențe intrinseci, de exemplu prin exigențele de economie, de eleganță, de simplitate, de coerență a sistemului de descriere și analiză, de coerență cu anumite postulate sau inclusiv de exigență de universalitate a descrierii. Iar în cazuri particulare, deciziile sale sunt adesea decizii formale. Astfel, noțiunea de *fonem* este, evident, o noțiune stabilită în cadrul unei anumite teorii însă este o noțiune „reală”: are sau pretinde a avea un *corelatum* în realitatea limbajului, astfel încât definițiile acestei noțiuni, precum și discuțiile cu privire la fonem se referă în mod necesar la această realitate⁴³. Același lucru se întâmplă cu noțiuni ca *verb*, *substantiv*, *enunț* etc. Dimpotrivă, dacă, conform exigențelor metodei de descriere, se admite „junctura” ca fonem (segment fonematic), noțiunea se transformă, în această aplicație, într-o noțiune formală⁴⁴. Tot astfel, dacă, în cazul unei limbi care

⁴² Din acest punct de vedere, un titlu ca *Universals in Linguistics Theory* este pleonastic, deoarece conține de două ori noțiunea de universalitate. Bach și Harms admit, de altfel, acest lucru în mod explicit în prefața lor (p. VI): „Every paper in the volume is concerned in one way or another with questions of general linguistic theory, that is by necessity with «universals»”.

⁴³ Caracterul noțiunii nu se schimbă prin faptul că se poate spune că fonemul (adică *corelatum*-ul său în realitatea limbajului) nu există. De fapt, lucrul acesta este posibil numai în cazul noțiunilor reale. În schimb, obiectele noțiunilor formale există întotdeauna: sunt înseși convențiile pe care ele le exprimă.

⁴⁴ În consecință, nu putem fi de acord cu Katz și Postal, *Theory*, p. 160, care definesc universaliiile doar în raport cu lingvistica: „Thus a formal universal is a specification of the form of a

ar avea numai două vocale și care ar prezenta o structură silabică constantă de tipul CV, s-ar decide, din rațiuni de economie a sistemului de descriere, să se considere vocalele ca trăsături distinctive ale consoanelor⁴⁵, această decizie ar fi o decizie formală privind descrierea și nu limba descrisă.

3.2. Numim *universalii ale lingvisticii* acele universalii ce corespund noțiunilor și deciziilor formale ale lingvisticii⁴⁶. Dacă, de exemplu, se observă că toate limbile cunoscute care conțin /ε/ conțin și /e/ și se generalizează această observație sub forma unei implicații între /ε/ și /e/, aceasta reprezintă o universalie implicativă a limbajului. Dacă, în schimb, într-o teorie determinată un /ε/se admite numai dacă se opune unui /e/, aceasta constituie de asemenea o implicație, însă o implicație a lingvisticii. Cele două implicații pot fi formulate în mod identic: „Nici o limbă nu are /ε/ dacă nu are /e/”, însă sensul acesteia este radical diferit. Cea dintâi afirmă prezența concomitentă a celor două foneme în limbaj; cea de-a doua afirmă prezența lor concomitentă în interpretare. Cea dintâi, dacă se aplică tuturor limbilor, este o ipoteză: o limbă care posedă /ε/ dar nu și /e/ va fi, din acest punct de vedere, o excepție. Cea de-a doua este valabilă de la început pentru toate limbile și este întotdeauna adevărată, deoarece este tautologică în raport cu decizia formală pe care se bazează. O limbă care posedă /ε/ dar nu și /e/ nu va fi o excepție din acest punct de vedere; se va spune pur și simplu că posedă un singur fonem /e/ și că nu are [ε], dat fiind că acest [ε] al său material nu se opune unui [e]. Aceasta se datorește faptului că prima implicație constată o „stare de lucruri”, în timp ce a doua, la rigoare, exprimă doar o exigență a modelului descriptiv; o exigență din care, de altfel, nu se poate deduce nimic în sens empiric. Același lucru se întâmplă cu o implicație de felul: „Orice limbă care posedă consoane posedă și vocale și viceversa” (admițând că ar avea și un sens „real”); ca universalie implicativă a limbajului, o asemenea implicație înseamnă că vocalele și consoanele

statement in a linguistic description, while a substantive universal is a concept or a set of concepts out of which particular statements in a linguistic description are constructed. The list of all substantive universals that the theory of linguistic descriptions makes available to particular descriptions is the stock of theoretical concepts that may be drawn upon in the construction of the rules and lexical formulations of a given linguistic descriptions”. Într-o teorie și într-o descriere lingvistică se prezintă atât universalii lingvistice, cât și universalii ale lingvisticii. De aceea, afirmația lui Chomsky, *Aspects*, p. 128: „The study of linguistic universals is the study of properties of any generative grammar for a natural language”, este acceptabilă dacă prin „grammar” se înțelege „sistemul gramatical al unei limbi” și se consideră că acest sistem ca atare este generativ, dar nu este acceptabilă dacă prin „grammar” se înțelege gramatica în calitate de descriere, iar prin „generative grammar”, un tip particular de gramatică.

⁴⁵ Cf. cazul interpretat în acest sens de către Hockett, *Universals*, p. 19.

⁴⁶ O analogie ar putea servi pentru a preciza mai bine această distincție. Dacă, de exemplu, toate câmpiile (mai bine zis câmpiile definite ca atare în geografie) ar fi verzi, faptul acesta ar fi o universalie „reală” a aspectelor pământului; o universalie pe care știința geografică ar putea-o stabili (verifica). Dacă, în schimb, independent de culoarea câmpiilor „reale”, se decide că toate câmpiile vor fi reprezentate prin culoarea verde pe hărțile geografice, asta ar constitui o universalie a geografiei (în cartografie).

se implică reciproc în limbi, în timp ce, ca universalie implicativă a lingvisticii, poate însemna că vocalele și consoanele se implică reciproc în interpretare. Astfel, în cazul ipoteticei noastre limbi fără vocale funcționale (cf. I, 2.2.3.1), se va putea spune, din punctul de vedere al unei anumite teorii, că o asemenea limbă, neavând vocale, nu va avea nici consoane.

4. Universaliiile lingvisticii sunt perfect legitime la nivelul lingvisticii – cel puțin în sensul strict în care se adoptă și în măsura în care se justifică la acest nivel – și nu constituie vreun obstacol în căutarea universaliiilor limbajului dacă nu se confundă cu acestea. Dar tocmai acest lucru se întâmplă destul de frecvent. Cu alte cuvinte, se spune: „limbile conțin x deoarece teoria (sau descrierea) are (sau necesită) x ”. Este vorba de niște *transitus ab intellectu ad rem* datorate, în particular, identificării nivelului analizei conceptuale cu nivelul istoric al limbilor și a nivelului descrierii cu nivelul obiectului ce se descrie.

4.1. Să considerăm, de exemplu, teza – de multe ori repetată după Aristotel – că orice verb ar conține verbul „a fi”, astfel încât $\acute{\omicron} \acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma \beta\alpha\delta\acute{\iota}\zeta\epsilon\iota$ și $\acute{\omicron} \acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma \beta\alpha\delta\acute{\iota}\zeta\omicron\nu \epsilon\sigma\tau\acute{\iota}$ ar fi „același lucru”⁴⁷. Această teză a fost foarte criticată în lingvistica modernă. Dar, în realitate, ea poate avea un sens foarte precis și, în același timp, perfect rațional dacă se interpretează la nivelul analizei conceptuale, să zicem ca analiză a noțiunii de „verb”. De fapt, dacă se concepe verbul ca fiind acea categorie verbală („parte de vorbire”) care are fundamentalmente funcția de a transforma „cuvintele” în „enunțuri”, acel *dicibile in dictum*⁴⁸, se poate foarte bine susține că verbul „a fi”, cu funcția sa de copulă, reprezintă verbalitatea pură și că, în acest sens, orice alt verb conține un semnificat lexical (ce poate fi reprezentat prin *Lex*) și verbul „a fi”. Evident, în acest sens participiul *badizon*, care apare în explicația lui *badizei*, nu mai este acel *badizon* din limba greacă (unde *badizei* și *badizon esti* nu înseamnă același lucru), ci numele unui semnificat lexical nedeterminat din punct de vedere categorial, iar *esti* nu este grec. *esti* (care are și alte funcții), ci doar *numele verbalității pure*. Este ca și cum s-ar spune că orice verb este *Lex* + „verbalitate”, în sensul pe care l-am precizat mai sus⁴⁹. Dar analiza conceptuală ca atare nu spune că verbele, în diferite limbi, „provin” dintr-o combinație a anumitor elemente lexematice cu verbul „a fi” din limbile respective (care ar putea să nu existe), nu afirmă caracterul primitiv al verbului „a fi” în sens

⁴⁷ Aristotel, *Met.* Δ, 1017a, 26-30. Trebuie să se observe, desigur, că la Aristotel nu este vorba de o interpretare lingvistică, ci doar de faptul că aceste două expresii reprezintă același tip de predicție (predicție de activitate).

⁴⁸ Cf. ceea ce spune Aristotel despre rhema, *De int.*, 16b. 6-7: *kai estinaeiton kath'heterou legomenon semeion*; și W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit*, p. 608-609.

⁴⁹ Cf. interpretarea esențialmente exactă a lui Meiner, *Versuch*, p. 80-81, în definițiile pe care le dă verbului și adjectivului: „*Verba*, die etwas unselbständiges bezeichnen und zugleich die Copulam propositionis, mit insich schilissen. Daher sie zu weiter nichts, als nur alleine zu Predikaten gebraucht werden können... *Adjectiva*, die zwar, wie die *Verba*, etwas unselbständiges bezeichnen, aber nicht so, wie die *Verba*, eine *copulam propositionis* mit insich schliessen”; cf. și Humboldt, *op. cit.*

glotogenic sau istoric și nici măcar nu atribuie verbul tuturor limbilor (dacă, de fapt, verbul este o categorie „universală”, un asemenea fapt trebuie stabilit prin alte mijloace sau prin alte argumente). Și, mai ales, analiza bine înțeleasă nu atribuie existență autonomă entităților pe care le distinge: ea „ex-plică” pur și simplu ceea ce este „im-plicat” în noțiune, dar nu presupune o sinteză a acestor entități. Dacă apoi, pornindu-se de la această analiză, se afirmă că verbul „a fi” este verbul primitiv și că verbele apar efectiv în limbi prin combinarea unui lexem cu verbul „a fi”, faptul acesta constituie o universalie a lingvisticii istorice, mai exact o universalie ca ipoteză, care, pentru a se transforma într-o universalie a limbajului, trebuie să fie constatată și care, după cum se știe, nu se constată⁵⁰. Dacă în descrierea unei limbi se decide ca verbele să fie prezentate ca *Lex* + „a fi”, este vorba de o universalie a descrierii, care va trebui justificată prin exigențele ce privesc acest nivel. Iar dacă se consideră că în însăși limba ce se descrie elementele *Lex* și „a fi” există ca entități autonome la un anumit nivel al intuiției lingvistice și că subiecții vorbitori combină în „producerea enunțurilor” aceste entități pentru a forma cu ele verbe, i se atribuie limbajului o universalie a descrierii.

4.2. Este ceea ce apare, *mutatis mutandis*, într-o interpretare recentă a substantivelor⁵¹, conform căreia acestea ar putea fi considerate, în gramatica generativă, ca provenind din enunțurile corelative ale „structurii de adâncime”. Astfel, engl. *the man* s-ar putea interpreta ca o substituie ulterioară, prin transformare, a unei structuri de adâncime de tipul *the one who is a man*⁵², care ar constitui o „universalie a limbajului”. Ei bine, trebuie să se observe înainte de toate că, motivată la început printr-o intuiție cu privire la substantivele de tipul *profesor*, *lingvistic*, *structuralist* (*nomina adiecta* sau *appellationes*) – care au de fapt o relație de afinitate cu enunțurile relative și al căror comportament sintactic este de multe ori diferit de cel al substantivelor de tipul *carte*, *arbore*, *om* (*rerum nomina* sau *nomina absoluta*)⁵³ – această interpretare ajunge să anuleze tocmai distincția ce constituie punctul său de plecare. Dar, chiar admitând că această distincție ar fi recuperabilă la un alt nivel de analiză, faptul important este acela că, oricum, este vorba despre o universalie a lingvisticii, care poate fi justificată într-un anumit tip de gramatică, și nu despre o universalie a limbajului. În realitate, ceea ce spune interpretarea la care ne-am referit este pur și simplu că un substantiv poate fi

⁵⁰ De fapt, verbul „a fi” este „primitiv” în sens rațional, adică în sensul că este verbul cel mai simplu, și nu în sens istoric. Din punct de vedere istoric este sigur tocmai contrariul: în general, limbajul merge de la complex la simplu, mai degrabă decât de la simplu la complex. Astfel, de exemplu, articolul (actualizator simplu) a apărut în multe limbi prin reducerea funcției mult mai complexe a deicticelor situative („demonstrative”).

⁵¹ Cea a lui Bach, *Nouns*.

⁵² Formula *The one who is a man* nu este, evident, decât „traducerea” în engleză a unei structuri mult mai abstracte, în care numele substantiv *man* nu este prezent în această formă în predicatul enunțului ca relativă.

⁵³ Distincția dintre *rerum nomina* sau *nomina absoluta* (pe de o parte) și *appellationes* (pe de altă parte) se găsește la Vives, *De censura*, p. 146. Termenul de *nomina adiecta* l-am propus noi înșine (E. Coșeriu).

considerat ca „substantivitate + *Lex*, iar în cazul engl. *man*, această formulă exprimă o analiză operată de lingvistică și nu o sinteză „actuală” în limbaj. De fapt, în limbile cunoscute, substantivele – cel puțin substantivele primare (între care engl. *man*) – sunt date deja: ele nu sunt „sintetizate” de către vorbitori în momentul producerii enunțurilor prin combinarea dintre substantivitate și *Lex*. Dacă există limbi în care semnificatul lexical și cel categorial sunt autonome și unde, în consecință, toate substantivele sunt „sintetizate” în actele de vorbire, aceste limbi sunt, chiar din acest motiv, diferite de limbile în care substantivele primare se prezintă chiar de la început ca fiind „categorizate” și nu avem dreptul să anulăm această diferență și să atribuim sinteza tuturor limbilor, sub pretextul că în ambele cazuri este vorba de semnificat lexical și semnificat categorial și făcând abstracție de faptul că felul în care există aceste semnificate nu este același în cele două clase de limbi⁵⁴.

4.3. O formă mai avansată a interpretării pe care am discutat-o mai sus este aceea prin care se afirmă că, în general, cuvintele lexematice corespunzătoare categoriilor verbale – substantive, adjective, verbe – ar putea „deriva” dintr-o bază comună nedeterminată, care s-ar determina apoi, după caz, ca substantiv, adjectiv sau verb⁵⁵. Astfel, engl. *tall* și *tallness* ar putea fi interpretate ca provenind de la aceeași bază. În același timp, ni se spune, aceasta ar constitui o bază mai universală decât cea a „claselor lexicale”, întrucât ar suprima dezacordurile între limbi în acest domeniu: aceeași bază s-ar putea transforma, de exemplu, în adjectiv într-o limbă și în verb în altă limbă. Ei bine, chiar și în cazul unei aceleiași limbi, această interpretare prezintă dificultăți. Este sigur că, în scopuri didactice, se poate spune, de exemplu, că semnificatul lexical este cel care este comun termenilor din fiecare dintre seriile spaniole *blanco* – *blancura* – *blanquear*, *nero* – *negrura* – *negrear*, iar semnificatul categorial este cel care este diferit pentru fiecare din termenii fiecăreia dintre aceste serii, dar identic în perechile *blanco* – *negro*, *blancura* – *negrura*, *blanquear* – *negrear*. Deși aceasta nu implică în fiecare caz o derivare directă *Lex* + semnificat categorial, dat fiind că în spaniolă *blancura*, *blanquear* și *negrura*, *negrear* se dezvoltă de la *blanco* și, respectiv, *negro*, implicând acești termeni ca fiind deja determinați ca adjective. Tot astfel, în engleză nu avem *Lex* „tall” + adjectivitate, *Lex* „tall” + substantivitate, ci *tall*, adjectiv → *tallness*, substantiv; iar ordinea de dezvoltare poate fi diferită în serii analoge⁵⁶.

⁵⁴ Nu încapă îndoială că interpretarea „sintetică” a substantivelor face ca engleza să se asemene cu nootka (ceea ce, conform lui Bach, ULT, p. 114-115, ar reprezenta un progres în direcția universalității); dar este sigur că aceasta nu are nimic de a face cu universaliiile limbajului. În cercetarea universaliiilor limbajului nu este vorba de a face limbile să fie asemănătoare, ci de a verifica în ce măsură ele sunt efectiv (asemănătoare): este vorba de a căuta universaliiile și nu de a le adopta, suprimând sau reducând în descriere diferențele dintre sistemele lingvistice. Exigența de universalitate a unei gramatici, în sens descriptiv, poate justifica universaliiile lingvisticii, dar nu și universaliiile limbajului.

⁵⁵ Este încă o dată E. Bach cel care o afirmă, în ULT, pp. 120-121.

⁵⁶ Astfel, de exemplu, it. *vero* – *verita*, dar sp. *verdad* – *verdadero*. Faptul acesta nu este fără consecințe în „producerea enunțurilor”: cf., de fapt, it. *un vero amico* – sp. *un verdadero amigo*, dar it. *è vero* – sp. *es verdad*.

Dar aceasta nu este decât o dificultate marginală, care poate fi ușor soluționată în cadrul aceleiași teorii, adoptându-se transformări specifice pentru fiecare limbă: astfel, de exemplu, pornindu-se de la baza nedeterminată, s-ar ajunge mai întâi la *tall* și, de la acesta, s-ar trece apoi la *tallness*. Să ne întrebăm, mai curând, dacă baza însăși care se adoptă în această interpretare poate fi o universalie a limbajului. Înainte de toate, această interpretare semnifică faptul că cuvintele lexematice (primare) pot fi considerate, respectiv ca *Lex* + substantivitate, *Lex* + adjectivitate, *Lex* + verbalitate. Lucrul acesta este perfect acceptabil ca analiză; dar, dacă se consideră această analiză drept corespunzând unei sinteze „actuale” în limbaj, apar aceleași dificultăți care s-au văzut în cazul lui *man* ← *the one who is a man*, în ceea ce privește disponibilitatea acestor semnificații și posibilitatea „de a le sintetiza” în limbi diferite. În al doilea rând, *Lex* se aplică în aceste formule, în fiecare caz, unui semnificat lexical dintr-o limbă determinată. Organizarea semnificatului lexical însă nu este aceeași în toate limbile. Prin urmare, dacă analiza se aplică mai multor limbi (sau tuturor limbilor) simultan, baza comună nu poate să fie *Lex*, ci doar o realitate extralingvistică desemnată prin lexeme funcțional diferite în aceste limbi: un *designatum*, care s-ar putea eventual reprezenta cu ajutorul unui limbaj logic universal⁵⁷. În consecință, ceea ce spune interpretarea pe care o discutăm este doar că aceeași realitate poate fi desemnată prin categorii verbale diferite, atât în cadrul aceleiași limbi, cât și în limbi diferite. Ei bine, universaliiile lingvistice implicate în această constatare sunt: 1) toate limbile au categorii verbale; 2) aceste categorii verbale pot fi diferite în limbi diferite; 3) întrebuițarea categoriilor verbale nu depinde, în principiu, de *designatum*, de realitatea desemnată. În schimb, identitatea realității desemnate este, prin definiție, un fapt nonlingvistic: ea nu este decât punctul de referință, pur negativ, în raport cu care se consideră limbile. Dacă se decide să se înceapă descrierea limbilor la nivelul realității desemnate sau al acestei realități considerate ca fiind concepută de o gândire nonlingvistică – și nu să se ajungă la funcții și la structurile lingvistice doar prin intermediul transformărilor unei structuri „profunde” extralingvistice –, aceasta este o decizie formală într-un anumit tip de gramatică; o decizie care se poate sau nu accepta, dar care nu poate justifica nici un fel de universalie a limbajului. O asemenea decizie înseamnă pur și simplu că, în acest tip de gramatică, limbajul și limbile – cu identitățile și diferențele lor – nu se vor prezenta ca atare decât la un nivel ulterior al descrierii. Trebuie să se observe, în plus, că semnificațiile categoriale nu sunt nici ele indiferente: ele corespund unor diferențe „in der Weise der Erfassung”⁵⁸, în

⁵⁷ De altfel, această dificultate se prezintă și în cazul lui *man* – *the one who is a man*. Să fie vorba, oare, de *homo*, *Mensch* sau de *vir*, *Mann*? Anumite lexeme pot să fie identice în limbi diferite, din punctul de vedere al desemnării (pot să delimiteze aceleași realități extralingvistice): dar acest lucru nu se cunoaște dinainte și, oricum, o asemenea posibilitate nu poate fi presupusă pentru toate lexemele din toate limbile; dimpotrivă, ea este o posibilitate destul de limitată.

⁵⁸ Husserl, *Erfahrung*, p. 249. Bach, *Nouns*, p. 122, consideră că interpretarea pe care o dă el „claselor lexicale” constituie în același timp o respingere a ipotezei lui „Humboldt – Sapir – Whorf”. Dar acest lucru nu este nicidecum acceptabil. Ipoteza lui Whorf (care, evident, nu i se poate atribui fără

modul de a concepe și reprezenta lingvistic realitatea obiectivă și nu pot fi prezentate ca transformări „asemantice” ale unei structuri de bază identice. Și, oricum, căutarea universaliiilor lingvistice nu începe decât acolo unde încep limbajul și limbile. Doar la acest nivel ne putem întreba rezonabil, de exemplu, în ce măsură limbile au aceleași categorii verbale și în ce măsură aceleași fapte ale realității extralingvistice se desemnează prin intermediul aceluiași categorii în limbi diferite.

4.4. De altfel, înseși noțiunile de „structură profundă” și „transformare” – cel puțin în sensul în care se folosesc ele cel mai adesea în lingvistica actuală – aparțin vastului domeniu al universaliiilor lingvistice, nu domeniului universaliiilor limbajului.

4.4.1. De fapt, dacă prin „structură profundă” se înțelege structura semantică a relațiilor sintactice, care nu coincide cu relațiile din lanțul vorbirii (care, pe de altă parte, fiind o linie, este o „ordine”, nu o „structură”), această structură este evident o universalie a limbajului. Însă nu există structură sintactico-semantică comună unui enunț activ și echivalentului său pasiv. În acest caz este vorba despre o echivalență extralingvistică, dată în *desemnare*, iar „profundimea” limbilor nu merge dincolo de structura semnificației. Dacă și în acest caz se vorbește de o „structură profundă” comună, o asemenea structură este o universalie a lingvisticii, adoptată pentru a rezolva anumite probleme ale unui anumit tip de gramatică⁵⁹. Într-un alt tip de gramatică, se va putea susține că tocmai structura semantică este mai „profundă” și că este primară în raport cu desemnarea. Același lucru se întâmplă dacă într-o teorie se afirmă că adjectivul atributiv (*epitetul*) „provine” din adjectivul predicativ și că expresia *el cielo azul* implică într-un anumit fel afirmația „el cielo es azul”. Într-o altă teorie se va putea susține, pe bună dreptate, că mai degrabă *el cielo es azul* este acela care „provine” din *el cielo azul* și că analiza *el cielo – azul* (adică separarea lingvistică a calității inerente unei „substanțe”) este condiția necesară a sintezei (re-atribuirea calității către „substanță”) pe care o reprezintă acest enunț. Și se vor putea găsi și argumente pur sintactice în sprijinul acestei ultime teze (de exemplu, faptul că există efectiv construcții predicative de

restricții lui Humboldt, la care polul universalității nu este mai puțin accentuat decât cel al caracterului „individual” al fiecărei limbi) este, de fapt, falsă. Dar ea nu se poate respinge separând realitatea desemnată de semnificatul categorial și adoptând o „structură profundă” nonlingvistică, dat fiind că ipoteza însăși se referă la gândirea lingvistică (adică la gândirea lingvistic organizată) și, din acest punct de vedere, dacă aceeași realitate se desemnează într-o limbă prin intermediul unui adjectiv și în altă limbă prin intermediul unui verb, cele două limbi nu spun propriu-zis „același lucru” (cf. nota 69).

⁵⁹ Dacă prin „structură profundă” se înțelege structura semantică propriu-zisă (structura conținutului lingvistic), iar prin „structură de suprafață”, procedeele expresiei, ne putem îndoi de afirmația lui Chomsky, *Aspects*, p. 117, cum că „much of the structure of the base is common to all languages”. Din câte știm noi, limbile nu sunt mai puțin diferite în ceea ce privește organizarea conținutului lor decât în ceea ce privește procedeele lor de expresie. Ceva cu totul deosebit se întâmplă dacă prin structura profundă se înțelege o structură nonlingvistică sau „prelingvistică” (structura „vorbirii neorganizate”), adică un conținut de gândire considerat independent de organizarea sa lingvistică.

tipul „substantiv + adjectiv”, în care verbul *a fi* este absent și că, de aceea, nu coincid cu construcțiile în care adjectivul funcționează ca atribut).

4.4.2. În ceea ce privește transformările – dacă se lasă de o parte transformările necesare pentru a trece de la structura sintactico-semantică la lanțul vorbit („structură de suprafață” [dar cf. cele spuse mai sus]) – este important să distingem transformările „reale” de cele ce aparțin doar tehnicii lingvisticii (sau unei anumite lingvistici). Transformările „reale” sunt procedee de limbă care apar în structura paradigmatică a sistemelor lingvistice. Astfel, de exemplu, sp. *belleza* este, prin conținutul său, o transformare prin substantivizare a lui *bello* (s) – *bella* (s) în funcție predicativă. De fapt, produsul final *belleza* („faptul de a fi *bello* [s] – *bella* [s]”) conține baza lexicală de plecare („*bello* [s] – *bella* [s]”), funcția predicativă („a fi”) și rezultatul substantivizării („faptul de a”). Alte lucruri asemănătoare se pot spune despre procedeele de subordonare sau, de asemenea, despre relația genetică de conținut între un „genitiv” semantic al pronumelui personal și pronumele posesiv⁶⁰. În măsura în care asemenea procedee există în toate limbile, se va putea vorbi de universalii ale limbajului. În schimb, nu există procedee de limbă pentru a transforma un enunț activ în echivalentul său pasiv și cu atât mai puțin pentru a trece de la o structură profundă comună (care nu există ca structură lingvistică) la cea activă sau la cea pasivă: în acest caz, este vorba despre o opțiune a vorbirii care se poate efectua într-un sens sau în altul. Cu atât mai puțin există o transformare „reală” în cazul adjectivului predicativ și al adjectivului atributiv: de data aceasta este vorba doar de o relație între funcții analoge în paradigme sintactice diferite. Dacă și în aceste cazuri se adoptă „transformări”, este vorba de operațiuni ale lingvisticii.

4.4.3. Toate acestea nu înseamnă, firește, că nu ar fi permis să se vorbească despre „structură profundă” și „transformare” într-un sens foarte apropiat de acela în care se vorbește în mod curent. Nu vom discuta aici caracterul adecvat al acestor noțiuni și nici utilitatea lor operațională într-un anumit tip de gramatică. Aceasta este o sarcină ce aparține teoriei gramaticii, care va putea stabili, eventual, că o gramatică „sintetică” (cf. II. 2., 2.3.2) necesită efectiv asemenea noțiuni. Însă metateoria universaliiilor nu poate să nu semnaleze faptul că, în aceste cazuri, este vorba de universalii ale lingvisticii, nu de universalii ale limbajului.

5. Trebuie să se observe, în sfârșit, că, studiul universaliiilor nu ar avea sens dacă ar fi vorba pur și simplu de noțiunile și operațiunile lingvisticii (cf. nota 44): nu ar exista necesitatea de a căuta universaliiile în limbaj; ar fi suficient ca acestea să fie constatate în lingvistică și am avea tot atâtea liste diferite de universalii câte forme diferite de lingvistică am lua în considerare. Pe de altă parte, asemenea liste nu ar prezenta nici o utilitate în ceea ce privește tipurile distincte de universalii, deoarece ar fi vorba întotdeauna de universalii în sens conceptual (cf. I. 2.1.1) și, în

⁶⁰ În acest sens, Nebrija, *Gramatica*, III, 8, consideră sp. *mio*, *tuyo*, ca „derivate” de la *de mi*, *de ti*. În aceasta, el urmează, de altfel, interpretarea dată de Priscian pentru limba latină.

acest sens, o noțiune precum cea de „plural inclusiv” nu este mai puțin universală decât, de exemplu, aceea de „categorie verbală”. Dar, evident, obiectivul cercetării universaliiilor nu poate fi acela de a confecționa un lexicon de terminologie și un repertoriu de tehnici ale lingvisticii. În schimb, poate fi util să se facă un catalog al tuturor trăsăturilor pe care lingvistica le-a considerat sau le consideră proprietăți generale ale limbajului sau ale limbilor. Dar, și în acest caz, am avea, alături de o serie de universalii ale limbajului, universalii impuse limbajului de către o anumită formă a lingvisticii, datorită confuziilor de planuri pe care le-am semnalat. În particular, gramatica universală tinde, prin propria sa natură, să impună universalii limbajului și să adopte universalii nonlingvistice⁶¹.

B. UNIVERSALII, CONȚINUT DE GÂNDIRE, DESEMNARE

1. Discutând universaliiile „lingvisticii” am avut ocazia să semnalăm faptul că universaliiile limbajului nu trebuie căutate în realitatea desemnată, ci în funcțiile lingvistice înseși (cf. II. 1., 4.3). Într-adevăr, din punct de vedere lingvistic, este necesar să se distingă strict între universalitatea *desemnatelor* (*designata*) și universaliiile *semnificatelor* (*significata*).

1.1.1. *Designatum*-ul este realitatea extralingvistică (realitate exprimată, imaginată sau gândită) căreia i se aplică, în actul vorbirii, un semn sau o construcție dintr-o limbă. *Significatum*-ul sau „semnificatul” este conținutul unui semn sau al unei construcții dintr-o limbă ca fiind dat în și prin limba însăși⁶². Între semnele sau construcțiile unei limbi și „realitatea” căreia i se aplică, există o relație de desemnare; între semnificate, există o relație de semnificare. Distanța între realitatea desemnată și semnificat este, de altfel, bine cunoscută în ceea ce privește semnificatele lexicale. Astfel, se știe că sp. *negro* și lat. *niger* pot – într-un act de vorbire determinat – să desemneze exact aceeași culoare, însă semnificatul lor nu

⁶¹ De fapt, gramatica numită „universală” poate fi astfel numai cu acest preț. Prin gramatică „universală” înțelegem aici acea gramatică care pretinde a fi universală ca descriere concretă, adoptând, cel puțin la un anumit nivel, aceeași descriere pentru toate limbile și pe care ar fi mai bine să o numim exclusiv gramatică generală. Dar, natural, orice gramatică este universală în măsura în care este teorie a conceptelor gramaticale și în măsura în care este model al gramaticii, valabil pentru orice limbă. Dacă însuși modelul este de tip „general”, el este supus unor restricții ce afectează acest tip în descrierea concretă, dar nu în plan teoretic, dat fiind că și asemenea modele se oferă pentru orice limbă posibilă: faptul de a nu fi aplicabile le afectează generalitatea, și nu „universalitatea”. În alți termeni, gramatica este universală în sensul universalității propriu-zise (conceptuală sau esențială), dar nu poate fi (universală) în sensul de generalitate empirică (cf. I. 2.2.2). Astfel, gramatica de la Port-Royal sau cea a lui Meiner sunt perfect valabile, în principiu, ca teorii gramaticale, dar sunt radical false ca gramatici generale; în schimb, gramatica universală a lui J. Harris (*Hermes: or a Philosophical Inquiry Concerning Language and Universal Grammar*, Londra, 1751) este aproape în întregime valabilă, dat fiind că ea este aproape în întregime o teorie a limbajului și a funcțiilor gramaticale. În sensul de generalitate empirică, gramatica poate fi „universală” numai în măsura în care există efectiv universalii empirice generale (existente în toate limbile). Dar, în acest sens, gramatica „universală” este aceea care depinde de cercetarea privitoare la universalii, și nu invers.

⁶² Cf. Coseriu, *Bedeutung*, p. 105.

este identic, dat fiind că *niger* semnifică „negru strălucitor”, opunându-se latinescului *ater* „negru opac”. Aceeași distincție trebuie făcută și pentru construcțiile și funcțiile gramaticale. Astfel, dacă în situațiile în care latina folosește expresii de tipul *homines dicunt*, o altă limbă întrebuițează doar expresii de tipul *homo dicitare*, această limbă de semnifică, fără îndoială, „pluralitatea” reală, însă nu are „plural” (al substantivului) ca semnificat sau funcție semantică⁶³. Între latină și limba noastră ipotetică există, în acest caz, o identitate de desemnare, dar nu și de semnificare (*significacion*).

1.1.2. Aceeași desemnare poate corespunde unor funcții semantice diferite și, invers, aceeași funcție semantică poate corespunde unor desemnări diferite; aceasta, atât în cadrul aceleiași limbi, cât și în limbi diferite. Adică se pot constata relațiile următoare:

Astfel, desemnarea „instrumental” din construcția spaniolă „con x”, care se constată în enunțuri precum *Corto el pan con el cuchillo*, se poate exprima în spaniolă prin alte funcții semantice (de exemplu: *por medio de un cuchillo*, *utilizando un cuchillo* etc.) și, invers, construcția „con x” poate intra în alte relații de desemnare (de exemplu: *con azucar*, *con un amigo*, *con inquietud* etc.). Aceeași desemnare „instrumentală” se exprimă în latină prin funcția „ablativ” (*cultrō*), în rusă prin funcția „instrumental” (*nožom*), în germană și în franceză – ca în spaniolă – printr-un „coprezențial”⁶⁴ (*mit dem Messer*, *avec le couteau*), dar ablativul din latină, coprezențialul din germană și franceză, chiar și „instrumentalul” din rusă se pot întrebuița și în alte relații de desemnare în fiecare dintre aceste limbi⁶⁵. Din coincidență, în desemnare, într-un caz particular, nu se poate deduce, în consecință, nimic în ceea ce privește identitatea funcțiilor semantice.

1.1.3. Distincția între „realitatea desemnată” și „semnificat” (funcție semantică) coincide, în fond, cu distincția stabilită, pe linia lui Humboldt, de către H. Steintal, între „conținutul de gândire” (*Denkinhalt*) și „forma interioară a limbajului” (*innere Sprachform*)⁶⁶. De fapt, funcția de „instrumental” a construcției

⁶³ Rezervăm adjectivul „semantic” pentru relațiile de semnificare; astfel „funcția semantică” înseamnă „funcția ce se află într-o relație semantică determinată într-o limbă determinată”.

⁶⁴ „Coprezențial”-ul german nu este, evident, total identic cu coprezențialul din franceză (și nici cu cel din spaniolă).

⁶⁵ Cf. Coseriu, *Bedeutung*, p. 117-118.

⁶⁶ Cf., în particular, *Die Klassifikation*, p. 61-62: „Es ist also zwischen dem, was von den Menschen vermittelt ihrer Sprache und dem, was von der Sprache selbstausgesagt wird, was in ihr und für sich selbst liegt, wohl zu scheiden”. [„Trebuie să se facă deci o distincție clară între ceea ce spun oamenii prin intermediul limbilor și ceea ce se spune prin limba însăși, ceea ce există în ea în și prin ea însăși”.]

spaniole *con x*, în cazul lui *Corto el pan con el cuchillo*, poate fi considerată ca fiind „gândită”; dar nu este exprimată printr-o funcție semantică corespunzătoare: din punct de vedere lingvistic, este subsumată într-o funcție mult mai generală. Ar fi, probabil, mai bine să vorbim de „materia gândirii” în măsura în care este vorba de o gândire „prelingvistică”, neformată printr-o funcție semantică a unei anumite limbi, adică de un fapt de „vorbire neorganizată”, care ar putea fi exprimat prin diferite funcții semantice ale aceeași limbi sau ale unor limbi diferite.

1.2. Lucrurile nu se schimbă dacă realitatea desemnată se consideră ca fiind gândită printr-o gândire „postlingvistică” (adică independentă de funcțiile semantice ale limbilor) și se prezintă, de exemplu, prin intermediul unei notații logice. Din punctul de vedere al limbajului, un „limbaj logic”, în măsura în care se prezintă ca universal valabil și face abstracție de funcțiile semantice ale limbilor numite „naturale” (care, de altfel, sunt unicele *limbi* care există), este un sistem designativ care, în raport cu semnificările lingvistice, se află la același nivel al realității desemnate: este o „imagine” a acestei realități. De fapt, o notație „simbolică” este astfel în sensul propriu al termenului: *prezintă* realitatea, o „simbolizează”, însă nu o semnifică. Diferența între imaginile propriu-zise ale situațiilor reale, cum ar fi acelea care se desemnează, de exemplu, prin *Pedro pega a Pablo*, *Pedro es mayor que Pablo*, și notațiile simbolice ca $Ag - Acc - Obj$ („Agent - Acțiune - Obiect”), $A > B$, este dată prin generalitatea acestora din urmă: prin faptul că asemenea notații sunt valabile în toate situațiile de acest tip. Alte lucruri asemănătoare se pot spune cu privire la notațiile simbolice mai puțin elementare decât exemplele noastre: este vorba întotdeauna de scheme generale ale desemnării, adică de reproduceri generalizate ale realității desemnate.

1.3. În consecință, în ceea ce urmează vom vorbi pur și simplu despre „desemnare” și „realitate desemnată” (*designatum*), fără a face distincția – necesară, sub alte aspecte – între gândirea prelingvistică, realitatea extralingvistică propriu-zisă și realitatea considerată ca gândită printr-o gândire logică: din punctul de vedere al limbajului, este vorba în fiecare caz de „materia” funcțiilor semantice.

2.1.1. Ei bine, în cercetările lingvistice ale multor logicieni, precum și în anumite curente ale lingvisticii actuale, mai ales în gramatica generativă și în special, în gramatica generativă care își asumă ca „structură profundă” o structură numită „semantică” (în realitate: structura *designatum*-ului), se adoptă, în considerarea limbilor, tocmai punctul de vedere al desemnării. În aparență, acest lucru se face adesea în cadrul aceleiași limbi; astfel, de exemplu, când se stabilesc structuri profunde comune, în fiecare caz, pentru *Caesar Pompeium vicit - Pompeius a Caesare victus est*, *A ist grosser als B - B ist kleiner als A* („A este mai mare decât B” – „B este mai mic decât A”), *La porte est ouverte - La porte n'est pas fermée*. Dar, dat fiind că în toate aceste cazuri structurile profunde ce se adoptă sunt pur și simplu cele *designata*, ele pot fi aplicate în același timp unor limbi diferite sau, în principiu, tuturor limbilor; iar generatiști nu au întârziat prea mult să evedențieze acest lucru. În acest sens, limbile de construcție ergativă, în care se

spune mai mult sau mai puțin ceea ce s-ar putea explica în germană prin: 1) „*es schläft ihn*”; 2) „*es schlägt ihn*”; 3) „*es schlägt ihn von Seiten von Paul*” în situațiile în care franceza spune: 1) *il dort*; 2) *on le bat* sau *il est battu*; 3) *Paul le bat* sau *il est battu par Paul*, au, în consecință, aceeași „structură” ca și limbile de construcție „subiectivă”, dat fiind că faptele extralingvistice desemnate într-un caz și în altul sunt aceleași. La fel, s-a observat deja că se poate adopta aceeași structură profundă” pentru expresii ca *A is taller than B – A surpasses B in tallness*, atât în aceeași limbă cât și în limbi diferite care, eventual, cunosc doar una dintre aceste posibilități⁶⁷. Evident, se poate merge și mai departe, atribuindu-se aceeași structură de bază unor limbi africane care, în cazuri analoge, spun „A este mare, îl întrece pe B”, sau inclusiv unei limbi australiene care zice „A este mare, B este mic”⁶⁸, deoarece în toate aceste cazuri este vorba despre un *designatum* de tipul $A > B$. De aici se ajunge ca aceste structuri de bază să fie prezentate ca fiind „universalii ale limbajului” de către lingviștii care le adoptă⁶⁹.

2.1.2. Însuși faptul că, pentru a stabili structurile „profunde”, se utilizează tehnica parafrazelor este revelator în ceea ce privește punctul de vedere care se adoptă în această operațiune. Într-adevăr, parafrazele corespund unor echivalențe în desemnare: unor „sinonime cognitive”, nu unor sinonime lingvistice⁷⁰. Din punctul de vedere al desemnării, o traducere într-o altă limbă este și ea o „parafrază”; iar o parafrază în aceeași limbă nu este altceva decât o traducere „internă”. Aceasta

⁶⁷ Cf. ceea ce afirmă Bach, *Nouns*, p. 121-122.

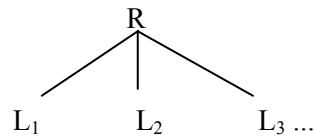
⁶⁸ Luăm aceste exemple din Greenberg, *Universals*, p. 69.

⁶⁹ Householder, *Language*, p. 42, observă cu privire la structurile profunde adoptate de către generativiști în ultima vreme: „And how does it mean any more than to say «Anything that can be expressed in one language can be expressed in any other?»” Noi am zice mai bine: tot ceea ce se desemnează prin intermediul unei limbi se poate desemna și prin intermediul alteia. De fapt, dacă într-o limbă se spune *puer aegrotus est* și în alta se zice doar ceva de felul „*puer aegrotat*”, aceasta desemnează aceeași realitate ca și prima, însă, la rigoare, nu exprimă același lucru. În principiu, limbile *v o r b e s c* despre aceleași lucruri, dar *n u s p u n* „același lucru”. Cât privește posibilitatea de a *s p u n e* efectiv „același lucru”, o asemenea posibilitate există și este chiar foarte amplă, însă nu este absolută. Dacă o limbă face o distincție pe care o altă limbă nu o face, aceasta din urmă *p o a t e* face aceeași distincție adăugând determinări suplimentare. Astfel, pentru lat. *ater* se poate spune în spaniolă *negro opaco*. Dar contrarul nu este sigur. În acea formă a latinei în care se face distincție între *ater* și *niger* nu se poate spune pur și simplu „negro”. În același mod, dacă pentru realitatea desemnată prin sp. *duerme*, fr. *il dort*, o limbă zice doar „*es schlaft ihn*”, „*se le duerme*”, această limbă nu poate zice „*duerme*”, „*il dort*”. În cazuri asemănătoare se poate, desigur, *e x p l i c a* într-o limbă ceea ce se spune în alta. În latină se poate explica că sp. *negro* corespunde lui *ater – niger* fără distincție de luminozitate; în germană se poate explica prin *es schlaft ihn*, „*se le duerme*”, ceea ce o limbă de construcție ergativă spune pentru germanul *er schlaft*, „*duerme*”. Însă acesta este metalimbaj; nu mai este vorba pur și simplu de fapt „de limbă”, ci de procedee ale lingvisticii.

⁷⁰ Trebuie să se observe, de asemenea, că de cele mai multe ori se vorbește despre echivalențe de enunțuri. Însă, dat fiind că este vorba de situații desemnate, aceste echivalențe sunt în realitate echivalențe de „texte” sau, cel puțin, de enunțuri întrebuințate ca texte complete. Și nu este un lucru rar acela ca unui singur enunț dintr-o limbă să-i corespundă diferite enunțuri în alta; cf. raportul dintre germ. *er holt Wasser*, it. *va a prendere dell'acqua* și expresiile din limbile care, chiar în acest caz, spun „*va, toma, trae agua*”, precum și exemplul *A este mai mare decât B – „A este mare, îl întrece pe B”*.

înseamnă tocmai faptul că relațiile de desemnare și nu funcțiile semantice ale limbilor sunt acelea care sunt luate în considerare. Iar faptul că, pentru a reprezenta structurile profunde, s-a apelat adesea la o notație simbolică nu este mai puțin simptomatic în această privință.

2.2.1 Atât în lingvistica funcțională, cât și în cazul curentelor menționate din lingvistica actuală este vorba, în fond, de relația realitate – limbi:

Dar, în vreme ce în lingvistica funcțională cercetătorii s-au străduit să arate mai ales că limbile sunt diferite în raport cu realitatea identică pe care o desemnează (adică nu analizează în același mod realitatea desemnată), într-o parte a lingvisticii actuale s-au făcut mari eforturi și s-a dezvoltat o întregă tehnică pentru a arăta că, în ciuda diferențelor dintre limbi, realitatea desemnată este, cu toate acestea, aceeași. Cu alte cuvinte, se afirmă pur și simplu următoarele: sistemele L_1 , L_2 , L_3 etc. nu sunt în fond diferite, deoarece toate se pot referi la planul lui R . Prin aceasta s-ar fi descoperit o bază universală a limbajului și s-ar fi depășit lingvistica funcțională care, în schimb, nu ar fi știut să o descopere.

2.2.2. Devine acum evident că aceste eforturi nu își ating scopul, sunt zadarnice, iar rezultatul lor este tautologic. Nu își ating obiectivul deoarece – întreprinse pentru a arăta că analogiile limbilor sunt mai numeroase decât se crede de obicei – ajung să arate că limbile coincid în desemnare. Însă acest lucru nu este același cu a evidenția analogii între limbi. Analogiile pot fi constatate doar în planul [limbilor] L_1 , L_2 , L_3 etc., nu în planul lui R , care este baza comună de referință în raport cu care se stabilesc atât analogiile, cât și diferențele între limbi. Planul lui R , oricare ar fi modul de a-l concepe (gândire prelingvistică, realitate obiectivă, gândire „universală”), este prin definiție exterior limbilor, dat fiind că nu este nici măcar (și de fapt nu este) L_1 , nici L_2 , nici L_3 etc. Ba mai mult: acest plan este pur și simplu exterior limbajului. De fapt, el s-ar putea manifesta prin intermediul unui alt sistem expresiv (muzică, pictură, gesturi) și, în acest sens, acel deget îndreptat către ușă și *Salga! Sortez! Fuori! Hinaus!* ar avea aceeași structură profundă. Aceste eforturi sunt zadarnice, deoarece, cu o extraordinară risipă de energie și talent, ajung, după multe ocolișuri, să demonstreze că în limbi se vorbește despre aceeași realitate, ceea ce este admis de la bun început. În sfârșit, rezultatul lor este tautologic, deoarece – dat fiind că structura de bază care se adoptă este extralingvistică – înseamnă pur și simplu că limbile nu sunt diferite în virtutea realității pe care o desemnează (sau a „materiei” pe care o organizează), ci doar ca limbi.

2.3.1. Toate cele arătate mai sus nu vor să însemne că realitatea desemnată nu ar avea nici o importanță și nici că această realitate ar putea fi ignorată.

Dimpotrivă, realitatea desemnată nu aparține limbajului, însă tocmai din acest motiv, constituie punctul de referință necesar în orice considerare semantică a limbajului, atât în practică, cât și în știință. În analiza semantică a unei limbi trebuie să ne referim la realitatea desemnată pentru a putea stabili în ce mod o analizează limba respectivă, adică pentru a decide care sunt acele trăsături ale realității ce au fost adoptate ca trăsături distinctive ale semnificațiilor săi (ai limbii respective). A descrie o limbă „din propriul ei punct de vedere” nu înseamnă a ignora relațiile ce se stabilesc între acea limbă și realitate, ci înseamnă doar a o descrie din punctul de vedere al analizei pe care a făcut-o ea realității, nu ca sistem designațional [de desemnare], adică din punctul de vedere al unei analize nonlingvistice a aceleiași realități. Din același motiv, considerarea realității (sau a „conținutului de gândire”) este indispensabilă în traducere, în învățarea limbilor străine și în comparația semantică între limbi. În traducere nu se trece în mod direct de la o limbă L_1 la o altă limbă L_2 (ceea ce, de altfel, nici măcar nu ar fi posibil, dat fiind că semnificațiile, în măsura în care aparțin unei limbi determinate, nu sunt „traductibile”, ci [se trece] doar prin intermediul planului R: de fapt, în traducere este vorba de a desemna, prin intermediul funcțiilor semantice ale limbii L_2 , aceleași „realități” care, într-un anumit text determinat, sunt desemnate prin funcții semantice ale limbii L_1 . În procesul de învățare a unei limbi L_2 , pornindu-se de la o limbă L_1 , este vorba de a descoperi analogiile și diferențele pe care le prezintă L_2 , în raport cu L_1 în ceea ce privește propria ei analiză a realității. Iar sarcina comparației semantice a limbilor este tocmai aceea de a arăta în ce mod este analizată aceeași realitate în diferite limbi.

2.3.2. Nu sunt lipsite de importanță nici echivalentele în desemnare [ce se manifestă] în cadrul aceleiași limbi (de tipul: *A este mai mare decât B ~ B este mai mic decât A; A îl vede pe B ~ B este văzut de către A*). De fapt, cunoașterii unei limbi îi aparține și cunoașterea mijloacelor semantic diferite pe care aceasta ni le oferă pentru a desemna aceleași „realități”, fapt de care se ține cont în gramatica tradițională. Astfel, în orice gramatică școlară a limbii latine, întâlnim, de exemplu, diferitele posibilități de care dispune limba latină pentru a exprima „finalitatea” și echivalente ca: (*legati venerunt*) *ut pacem peterent* [completivă conjunctivală] ~ *qui pacem peterent* [relativă circumstanțială cu conjunctiv] ~ *ad pacem petendam* [construcție gerundivală] ~ [*ad pacem petendum* – construcție gerunzială] ~ *pacem petentes* [construcție participială – prezent activ] ~ *pacem petitori* [construcție participială – viitor activ] ~ *pacem petitum* [supin] etc.

Gramatica funcțională, datorită punctului ei de vedere analitic, a ajuns, până la urmă să nu se mai intereseze de examinarea acestui aspect al limbilor, deoarece, la rigoare, o asemenea examinare constituie obiectivul unui alt tip de gramatică, și anume gramatica „sintetică” (sau onomasiologică), care pornește de la desemnare, de la „conținutul de gândire” exprimat și ajunge să se termine în expresia dintr-o limbă determinată. Este adevărat că, pornindu-se de la desemnare se ajunge să se producă [să se genereze], după cum se spune, „toate enunțurile corecte într-o

limbă”, trecându-se *prin* funcțiile semantice ale acesteia; numai că se ajunge la aceasta fără a se lua în considerare funcțiile înseși, ba chiar fără a le putea lua în considerare⁷¹ și, în consecință, fără a putea spune de ce aceleași realități pot fi desemnate prin expresii diferite, iar realități diferite prin expresii identice, ceea ce știe perfect de bine orice vorbitor, chiar dacă în mod intuitiv. De aici se vede că gramatica care pornește de la desemnare pentru a produce „toate enunțurile corecte dintr-o limbă” (în măsura în care ea se prezintă ca descriere integrală și exclusivă a limbii respective) nu este nici adecvată și nici nu corespunde intuiției vorbitorilor, deoarece aceștia nu vorbesc despre realitate ca atare, ci despre o realitate organizată deja prin limba lor; iar din perspectiva lor este vorba de a alcătui enunțuri în concordanță cu distincțiile și funcțiile din acea limbă. De aici nu rezultă însă că gramatica „sintetică” ar fi superfluă. În realitate, ea este necesară; numai că ea nu are sens decât alături de – și în raport cu – gramatica „analitică” (sau semantică) care stabilește paradigmele funcționale din limba considerată⁷².

2.4. În felul acesta, eroarea nu constă în referirea la realitatea desemnată. Eroarea constă în a adopta punctul de vedere al realității desemnate ca pe un punct de vedere exclusiv: în a considera această realitate ca fiind un nivel al limbilor și în a-i atribui „universalii ale limbajului”.

3. Aceasta implică faptul că înseși universalii desemnării trebuie stabilite în cadrul limbajului și din punctul de vedere al funcțiilor lingvistice; nu invers. O universalie a desemnării este o relație „generală” (existentă în toate limbile) între o funcție lingvistică și o „realitate” desemnată.

3.1. Într-o primă formă, foarte generică („toate limbile posedă ceva pentru a desemna realitatea X”), o asemenea relație nu implică o delimitare identică, în desemnare și în semnificație: aceeași funcție semantică ar putea corespunde și altor realități, iar aceeași realitate ar putea corespunde unor funcții diferite. Astfel, în cazul unei „universalii” de tipul „toate limbile posedă o funcție lexicală pentru a desemna mâna”, desemnarea mâinii s-ar putea afla în situația de a fi subordonată unei funcții mai generale (de exemplu, „mână plus braț”, „mână plus picior” etc) sau, dimpotrivă, [această funcție lexicală] ar putea fi repartizată între funcții diferite (de exemplu, „mâna dreaptă”, „mâna stângă”). În acest sens, căutarea unor universalii ale desemnării nu pare a promite prea mult, dat fiind că, în acest caz – cel puțin fiind vorba de realitatea cunoscută de către toate ființele omenești –, este probabil ca unica universalie posibilă să fie tocmai acea universalie generică pe

⁷¹ De fapt, limitele funcțiilor nu apar ca atare în fiecare enunț luat separat, ci numai în paradigmatica limbii. Astfel, [de exemplu], limitele funcției sp. „con X” nu sunt nicidecum evidente în enunțul *corto el pan con el cuchillo* [tai pâinea cu cuțitul].

⁷² Georg von der Gabelentz, cel care stabilește distincția între gramatica sintetică și gramatica analitică (*Die Sprachwissenschaft*, p. 84 și urm.), observă just că gramatica oricărei limbi trebuie făcută de două ori: „die Sprachen wollen synoptisch, einmal in Rücksicht auf ihre Erscheinungen, und dann in Rücksicht auf ihre Leistungen beurtheil werden” (*ibidem*, p. 479) [„limbile trebuie considerate într-o manieră sinoptică: pe de o parte, cu privire la elementele lor și, pe de altă parte, cu privire la posibilitățile lor de funcționare”].

care am formulat-o [mai sus]⁷³. S-a afirmat, de exemplu, că „posesia” se exprimă în toate limbile. Dar, în primul rând, este vorba de o categorie destul de prost definită. Dacă se consideră un tip particular de posesie („faptul de a fi proprietar al unui bun material sau spiritual”), se observă că, exceptând limbajele „tehnice”, acest tip nu se exprimă ca atare în limbile romanice, slave și germanice, unde este înglobat într-o funcție mult mai generală (mai mult sau mai puțin: „conexiune reală sau conceptuală considerată ca dependentă sau interdependentă”). Astfel, în spaniolă, franceză și germană, „posesivele” (verbul „a avea”, pronumele posesive) apar, în principiu, pentru toate tipurile acestei conexiuni, iar diferențele de întrebuințare se referă doar la distincția între „dependență” ($x > y$: „y depinde de x”) și „interdependență” ($x < > y$: „y depinde de x și x depinde de y”) iar, în cadrul „dependenței”, distincția între „relația văzută din perspectiva lui x” / „relația văzută din perspectiva lui y”⁷⁴. Pe de altă parte, este posibil să existe unele limbi care să delimiteze tocmai „faptul de a fi proprietarul lui x” sau, mai mult, să distingă tipuri diferite ale acestui „fapt de a fi proprietarul lui x”.

3.2.1. Într-un sens mai strict, o universalie a desemnării ar fi o corespondență constantă între realitatea desemnată și funcția semantică; adică o implicație reciprocă generală între realitatea desemnată și o funcție semantică determinată. Remarcăm, în acest sens, trei posibilități: 1) când funcțiile coincid constant în desemnare, chiar dacă sunt de natură semantică diferită (acesta ar fi, de exemplu, cazul când am avea o funcție exclusivă pentru a desemna „starea de boală”, exprimată însă, în funcție de limbi, printr-un adjectiv, printr-un substantiv sau printr-un verb); 2) când între funcții există și identitate de natură semantică; 3) când funcțiile prezintă analogie și în ceea ce privește expresia lor materială. Probabilitatea acestor trei cazuri descrește rapid de la 1) la 3).

3.2.2. Mai există însă, în această privință, încă o posibilitate, care nouă ni se pare mult mai importantă, și anume aceea că există coincidență în desemnare, prin diferite funcții luate la un loc, pentru „paradigme”, în pofida diferențelor între

⁷³ S-ar putea stabili, la urma urmei, [niște] universalii negative; numai că numărul acestora este, prin definiție, infinit.

⁷⁴ Expresii ca, de exemplu, *Pedro tiene ojos* [„Petru are ochi”], *Esta mano tiene dedos* [„Mâna aceasta are degete”], *Pablo tiene padre* [„Pavel are tată”] etc. par bizare la prima vedere, însă aceasta se întâmplă numai deoarece ele afirmă ceea ce se știe deja prin cea „cunoaștere generală a realității”. Este suficient însă ca această realitate să fie negată, pusă sub semnul îndoielii sau prezentată ca fiind extraordinară, pentru ca asemenea expresii să devină perfect normale (astfel: *Esta mano no tiene dedos* [Mâna aceasta nu are degete] *Si, tiene dedos* [Ba da, are degete]). În plus, există o întreagă serie de contexte în care se pot prezenta aceste expresii; cf. Coseriu, *Bedeutung*, p. 113-114 (în PSE, p. 198-200) [E. Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Madrid, 1977]. Dintre verbele care exprimă „posesivitatea de dependență”, germ. *gehören*, folosit cu dativul fără prepoziție, este limitat cel mai adesea la posesie ca relație de proprietate (*Das Haus gehört dem Lehrer* – „Casa îi aparține profesorului”), în vreme ce sp. *pertenecer*, fr. *appartenir* nu se supun unei asemenea limitări (cf. *Las manos pertenecen al cuerpo* „Mâinile îi aparțin corpului”, *Les mains appartiennent au corps*); dar în germană mai întâlnim, de exemplu, *Der Tugend gehört Belohnung* „Virtuții îi aparține [i se cuvine] recompensă”.

funcțiile specifice în cadrul fiecărei paradigme. Când se spune, de exemplu, că lat. *ater – niger* corespund sp. *negro*, se înțelege că *ater* și *niger*, luate împreună, desemnează tocmai realitatea desemnată prin sp. *negro*; altfel această comparație nu ar avea nici un sens. Tot așa, când se compară anumite câmpuri lexicale – de exemplu, it. *fiume – ruscello* // fr. *fleuve – rivière – ruisseau* sau adjectivele ce desemnează temperatura, numele culorilor în diferite limbi etc. –, se admite implicit că aceste câmpuri, considerate în ansamblu, coincid în desemnare, deși această coincidență nu există pentru fiecare dintre lexemele ce le alcătuiesc. Trebuie să arătăm că există „câmpuri” nu numai în lexic, ci și în gramatică („câmpurile” lexicale nu sunt, la rigoare, decât niște paradigme ale lexicului); de exemplu, sistemele deicticelor, sistemele persoanelor etc. și există posibilitatea de a stabili „câmpuri”, în același sens pentru structuri sintactice complexe. Paradigmele de la nivelurile superioare de structurare gramaticală sunt însă, din păcate, până în prezent, destul de prost cunoscute, dată fiind starea deplorabilă în care se află studiile de sintaxă funcțională propriu-zisă. Credem însă că tocmai în această direcție (mult mai mult decât în ceea ce privește funcțiile particulare) se deschid importante posibilități pentru cercetarea acestor *universalii ale desemnării*.

CONCLUZII

„Toate limbile sunt diferite una de alta” – „Toate limbile sunt construite conform acelorași principii și sunt, în acest sens, identice”; sunt afirmații contrarii, dar noncontradictorii. Limbile nu sunt, de fapt, diferite în același sens în care ele sunt analoage, iar diferențele nu se referă la același nivel ca și analogiile de principiu. Limbile sunt diferite în organizarea lor semantică și materială, însă toate sunt construite pentru aceeași funcție generală fiind realizări istorice a ceea ce încă Humboldt și Steintal numeau „ideea de limbă”. În plus, în limbi există analogii ce merg dincolo de universalitatea esențială, adică *analogii ce nu sunt impuse de însăși ideea de „limbă” pentru orice limbă posibilă*. De aceea, cercetarea universalii lingvistice este importantă și se anunță a fi fructuoasă tocmai, *întâi de toate, în sensul în care limbile sunt, în principiu, diferite*. Aceste analogii ne-ar putea arăta care sunt normele urmate în mod necesar sau adoptate în mod liber de către toți vorbitorii în activitatea lor de a crea limbile în mod istoric. Dar universalii lingvistice trebuie examinate în limbajul însuși și nu în afara lui. Nu e cazul să le căutăm în lingvistică, dat fiind că aceasta poate fi, în mod artificial, universalistă; și nu trebuie să le căutăm nici în realitatea desemnată, dat fiind că această identitate a realității este admisă de la bun început. Cu atât mai puțin trebuie să le căutăm într-o gândire concepută aprioric ca fiind „universală”. Dimpotrivă: doctrina gândirii este aceea ce se poate aștepta să beneficieze de date importante rezultând din investigațiile ce au ca obiect universalii limbajului, dat fiind că limbajul este λόγος nediferențiat și, ca atare λόγος primar, anterior oricărui

alt tip de λόγος. Vom adăuga că universaliiile trebuie cercetate în înseși manifestările limbajului și nu în determinările exterioare ale acestuia. În schimb, justificarea universaliiilor va putea fi, evident, extralingvistică: limbajul în ansamblu este un universal uman, a cărui justificare nu este lingvistică.

OPERE CITATE

- Aristotel, *Met.* = Aristotel, *Metafizica*.
 Aristotel, *De int.* = Aristotel, *De interpretatione*.
 E. Bach, *Nouns* = Bach, *Nouns and Noun Phrases*, în ULT, p. 90-122.
 Bloch și Trager, *Outline* = B. Bloch și G. L. Trager, *Outline of Linguistic Analysis*, Baltimore, 1942.
 Chomsky, *Aspects* = A. N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass., 1965.
 Coseriu, *Determinación* = E. Coseriu, *Determinación y entorno*, în RJB, VII, 1955-1956, p. 29-54 (republicată în TLLG, p. 283-323).
 Coseriu, *Logicismo* = E. Coseriu, *Logicismo y antilogicismo en la gramática*, Montevideo, 1957 (republicată în TLLG, p. 235-260).
 Coseriu, *Sincronía* = E. Coseriu, *Sincronía, diacronía e historia*, Montevideo, 1952 (ed. a 2-a, Madrid, 1973).
 Coseriu, *Bedeutung* = E. Coseriu, *Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik*, în *Sprachwissenschaft und Übersetzen*. Volum publicat de P. Hartmann și H. Vernay, München, 1970, p. 104-121 (tradus în spaniolă, în PSE, p. 185-209).
 Coseriu, *Über Leistung* = E. Coseriu, *Über Leistung und Grenzen der kontrastiven Grammatik*, în *Probleme der kontrastiven Grammatik*, Düsseldorf, 1970, p. 9-30.
 Ferguson, *Assumptions* = Ch. A. Ferguson, *Assumptions about Nasals: A Sample Study in Phonological Universals*, în UL, p. 40-47.
 Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft* = G. von der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Leipzig, 1901.
 Greenberg, *Universals* = J. H. Greenberg, *Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements*, în UL, p. 58-90.
Language Universals, Haga, 1966.
 Herder, *Abhandlung* = J. G. Herder, *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*, Berlin, 1772.
 Hockett, *Universals* = Ch. F. Hockett, *The Problem of Universals in Language*, în UL, p. 1-22.
 Householder, *Language* = Householder, *What Must a Language Be Like?*, în idem, *Linguistic Speculations*, Cambridge, 1971, p. 24-42.
 Humboldt, *Verschiedenheit* = W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, [1836], în W. v H., *Werke in fünf Bänden*, vol. III. *Schriften zur Sprachphilosophie*, Stuttgart, 1963.
 Husserl, *Erfahrung* = E. Husserl, *Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik*, Hamburg, 1948.
 Jakobson, *Implications* = R. Jakobson, *Implications of Language Universals for Linguistics*, în UL, p. 208-219.
 Katz și Postal, *Theory* = J. J. Katz și P. M. Postal, *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*, Cambridge, Mass., 1964.
 Kuryłowicz, *Universaux* = J. Kuryłowicz, *Universaux linguistiques*, comunicare prezentată la același congres [cf. Proceedings, p. 39-46].
 Meiner, *Versuch* = J. W. Meiner, *Versuch einer an der menschlichen Sprache abgebildeten Vernunftlehre oder philosophische und allgemeine Sprachlehre*, Leipzig, 1781.

- Moravcsik, *Theory* = J. M. E. Moravcsik, *Linguistic Theory and the Philosophy of Language*, în FL, 3, 1967, p. 209-233.
- Nebrija, *Gramatica* = A. de Nebrija, *Gramatica de la lengua castellana*, Salamanca, 1492.
- Osgood, *Language* = Ch. E. Osgood, *Language Universals and Psycholinguistics*, în UL, p. 236-254.
- Paul, *Prinzipien* = H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*⁵, Halle, 1920.
- Sánchez Ruipérez, *Estructura* = M. Sánchez Ruipérez, *Estructura del sistema de aspectos y tiempos del verbo griego antiguo*, Salamanca, 1954.
- Saporta, *Phoneme* = S. Saporta, *Phoneme Distribution and Language Universals*, în UL, p. 48-57.
- Saussure, *Cours* = F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Lausanne – Paris, 1916.
- Steinthal, *Die Klassifikation* = H. Steinthal, *Die Klassifikation der Sprachen dargestellt als die Entwicklung der Sprachidee*, Berlin, 1850.
- UL = *Universals of Language*, editat de J. H. Greenberg, Cambridge, Mass., 1963.
- ULT = *Universals in Linguistic Theory*, editat de E. Bach și R. T. Harms, New York, 1968.
- Vives, *De censura* = J. L. Vives, *De censura veri in enuntiatione*, în J. L. V., *Opera Omnia*, ed. Mayáns, vol. III, Valentiae Edetanorum, 1782.

(*Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists* [1972], Bologna, 1974, p. 47-73; trad. italiană în *La linguistica: aspetti e problemi*, editat de L. Heilmann și E. Rigotti, Bologna, 1975, p. 377-412; trad. germană în *Sprachtheorie*, editat de B. Schlieben-Lange, Hamburg, 1975, p. 127-161; trad. engleză în *Linguistics at the Crossroads*, editat de A. Makkai, V. Becker Makkai și L. Heilmann, Padova și Lake Bluff, Ill, 1977, p. 317-346; trad. japoneză în CJ, IV, 1983, p. 169-195.)

(Traducere de Eugenia Bojoga și Alexandru Steer)